

Aktivity spoločnosti priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar

Brno 30.9.2009

Autorky: Mgr. Danko Pukancová
Mgr. Andrea Hudeková

Niekoľko významných medzníkov z 25 ročnej histórie organizácie:

1982 - celoslovenský koncert *Úsmev ako dar*, prvý benefičný koncert v Československu. Prestížne podujatie upozorňovalo verejnosť na opustené deti.

1991 – vzniká registráciou na Ministerstve vnútra SR *Spoločnosť priateľov detských domovov Úsmev ako dar*

1996 – organizácia premenovaná na *Spoločnosť priateľov **detí** z detských domovov Úsmev ako dar*

1999 – pribudlo motto: *Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar ... aby každé dieťa malo rodinu*

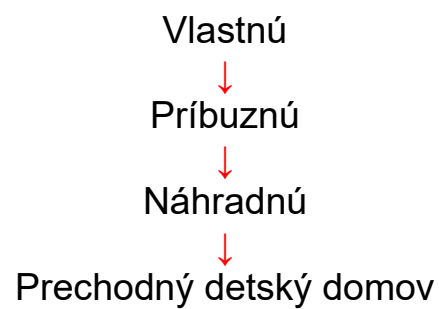
Prvý celoslovenský koncert *Úsmev ako dar* v r. 1982

Za 25 rokov sa zapojilo do dobrovoľníckej činnosti Úsmevu ako dar viac ako **10 000 dobrovoľníkov**

Počet detí v ústavnej starostlivosti má na Slovensku klesajúcu tendenciu.

Postupné napĺňanie myšlienky ... aby každé dieťa malo rodinu

Trošku štatistiky z našej výročnej správy za rok 2008:

Aktivity	Počet účastníkov
----------	------------------

Program PRIDE

(pripravení žiadatelia, profesionálni rodičia a preškolení odborníci)

➤ Náhradní rodičia a príprava žiadateľov	394
➤ Vychovávateľa a odborníci pracujúci s deťmi a rodinou, profesionálni rodičia, dobrovoľníci	2 125

Pomoc biologickým a náhradným rodinám

➤ Svojpomocné skupiny pre BR a NR	42
➤ Počet rodín / klientov	452
➤ Participácia pri kontakte dieťaťa a rodiča (návrat dieťaťa do biologickej rodiny, osvojenie, pestúnska starostlivosť, náhradná osobná starostlivosť, profesionálne rodičovstvo)	167

SOS Program

(pomoc mladým dospelým)

➤ Prevencia	150
➤ Pomoc	1 004
Detské práva (riešenie konkrétnych prípadov)	107

Detské rozvojové pobyty

(letné, zimné tábory)

➤ Počet pobytov	303
➤ Počet detí – účastníkov	6 789

Anjelský program

(voľno časové aktivity)

➤ Počet jednoduchových akcií, projektov	4 819
➤ Počet detí - účastníkov	91 058
➤ Počet udelených ročných štipendií	278

Vzdelávacie aktivity

- Počet Odborných seminárov a konferencií 742
- Počet účastníkov 14 634

Koncerty

- Najmilší koncert roka (65 koncertov) – počet detí 10 010
- Vianočný benefičný koncert Úsmev ako dar (24 ročníkov) 25 000

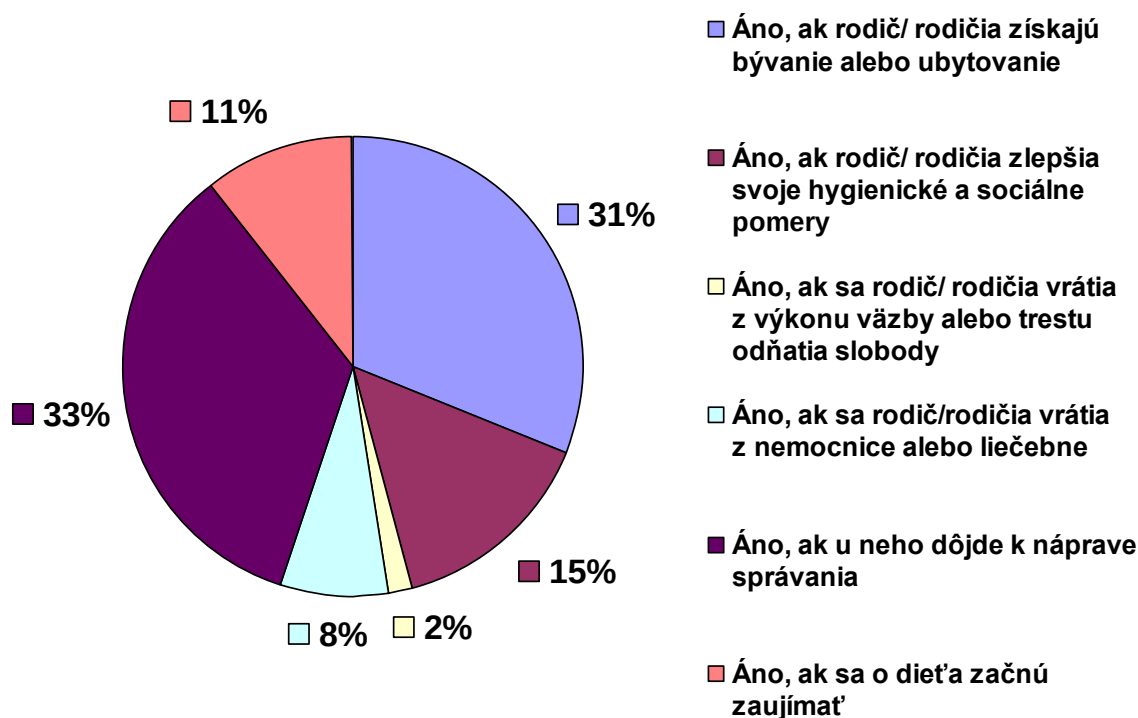
Iniciatíva sv. Mikuláša

(stretnutia rozdelených súrodeneckých párov) 121

Fond Pipi dlhej Pančuchy

- Počet udelených ročných štipendií 278

Má dieťa šancu vrátiť sa do rodiny?

Áno, ak...	56%
Nemá šancu vrátiť sa k rodičom	7%
Má šancu ísť k svojim príbuzným, len čo o neho prejavia záujem	5%
Má šancu ísť do „náhradky“, ale k cudzím ľuďom	13%
Ostane v zariadení	3%
Iná	10%

Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar je:

1. Poskytovateľ sociálnej prevencie a sociálneho poradenstva registrovaný Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny SR
2. Držiteľ akreditácie Ministerstva školstva SR, pre vzdelávacie aktivity výcvikového programu PRIDE
3. Držiteľ akreditácie na opatrenia sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately zamerané na základe rozhodnutia Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR

Transformácia detských domovov - projekt desaťročia

„Skutočnú zmenu v starostlivosti o deti s nariadenou ústavnou výchovou je možné dosiahnuť len komplexnou zmenou filozofie a celého systému, ktorá jasne nadradí rodinu a rodinné formy náhradnej výchovy nad súčasnou internátnou výchovou.“

Správa koncepcnej skupiny Úsmevu ako dar za rok 2000

„V oblasti ochrany detí Slovensko nedosahuje dostatočný pokrok... V domovoch... žije približne 5.800 opustených detí. Podmienky ich života a vzdelávania sa považujú za nevyhovujúce.“

Správa Európskej komisie Agenda 2000 v kapitole Ľudské práva a ochrana menších

Od roku 2000 nastáva obdobie tvorby koncepcií, pripomienkovania legislatívy a aktívnej iniciatívy v jej zmene.

V roku 2000 bolo z 92 domovov transformovaných 17 DeD.

V roku 2007 už na Slovensku neexistujú internátne detské domovy.

Úsmev ako dar bol iniciátor spolupráce medzi:

Kľúčoví partneri v procese transformácie:

- Úsmev ako dar
- Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR
- Krajské úrady a detské domovy

Ďalší partneri v transformácii:

- Ministerstvo školstva SR
- Ministerstvo spravodlivosti SR
- Národná rada SR

Oblasti transformácie sú:

1. skvalitnenie terénnej práce s rodinou
2. prehĺbenie využívania jednotlivých foriem náhradnej rodinnej starostlivosti
3. transformácia internátnych detských domovov sa skladá z nasledovných pilierov:
 - **transformácia výchovných podmienok**
 - **transformácia personálnej štruktúry**
 - **transformácia priestorových podmienok**
 - **transformácia hospodársko - ekonomických podmienok**

Výsledky dlhoročnej aktívnej práce na zlepšení podmienok života ohrozených detí aj detí v náhradnej starostlivosti:

1. Prijatie zákonov:
 - 36/2005 o rodine
 - 305/2005 o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele
2. Zjednotenie ústavnej starostlivosti
 - Presun osobitných škôl internátnych do rezortu MPSVR SR a presun 1 700 detí z nich do detských domovov
 - Zmena systému ústavnej starostlivosti pre deti do 3 rokov – koniec dojčenských ústavov, rozmach **profesionálnych rodín**
3. Individuálny systém výchovy
4. Práca s mladými dospelými
5. Postupné vyprázdňovanie detských domovov

Stretnutie svojpomocnej skupiny profesionálnych rodín v Prešove

Počet detí zverených do náhradnej starostlivosti

	Osvojenie (zverené do predosvojiteľ- skej star.)	Náhradná osobná starostlivosť	Pestúnska starostlivosť	Poručníct- vo	Spolu
2001	253	604	414	145	1416
2002	261	565	418	127	1371
2003	317	693	460	101	1571
2004	294	626	495	237	1652
2005	271	708	480	174	1633
2006	336	1144	365	179	2024
2007	312	1196	315	223	2148
2008	283	1110	293	184	1870

Vývoj ústavnej starostlivosti a ochrannej výchovy na Slovensku

rok		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
celkový počet detí s NÚS a OV		6 578	6 508	6 210	6 230	6 510	6 416	5 983	5774	5667
z toho umiestnené	DeD	3 637	3 493	3 260	3 324	3 859	4 191	4 709	4570	4 579
	ŠŠI	1 555	1 621	1 586	1 545	1 238	885	0	0	0
	RDD a RDM	942	924	902	902	935	868	806	724	674
	DSS	444	470	462	459	478	472	468	480	414

Počet detí v náhradnej rodinnej starostlivosti v porovnaní s počtom detí s nariadenou ústavnou starostlivosťou

Počet detí/rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
PS/P/NOS	6 321	6 353	6 877	7 072	7 323	7 625	8174	8243
ÚS	6 508	6 210	6 230	6 510	6 416	5 983	5774	5667

Úsmev ako dar pomáha vybudovať nešťátne detské domovy na **Ukrajine**, konkrétne v Užgorode a v Serebnom.

Program PRIDE je:

- **model prípravy a podpory rodín a iných, ktorí sa starajú o dieťa**

Zámerom programu PRIDE je zvyšovať kvalitu služieb pre deti

Program PRIDE poskytuje:

prípravu

- **príprava na rodičovstvo**
- **nábor, príprava a výber náhradných rodičov (t.j. všetkých, ktorí sa starajú o dieťa, ktoré nevyrastá so svojimi biol. rodičmi – vychovávatelia, dobrovoľníci a iní špecialisti)**

podporu

- **sprevádzanie a napĺňanie ich potrieb**
- **školenia a nepretržitý odborný rast**

Rodinné skupinové konferencie

- Mobilizácia a posilňovanie rodiny a jej blízkych
- Aktivizácia a zužitkovanie potenciálu širokej rodiny a jej sociálnej siete pri riešení svojho problému
- Zodpovednosť za plán a riešenie zostáva na rodine

V tomto roku prebieha 4. ročník regionálnych konferencií

mosty k rodine

Nitra, 29. Septembra 2009

Trnava, 30. Septembra 2009

Trenčín, 1. októbra 2009

Dolný Kubín, 7. októbra 2009

Bratislava, 8. októbra 2009

Banská Bystrica, 9. októbra 2009

Košice, 14. októbra 2009

Prešov, 15. októbra 2009

Najmilší koncert roka je koncert, kde pod vedením profesionálov deti z detských domovov a náhradných rodín si pripravujú kultúrny program a predstavujú svoje umelecké schopnosti:

Úsmev ako dar iniciuje prechod **reedukačných detských domovov a reedukačných domovov pre mládež** pod gesciu Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, pretože predpokladá, že by starostlivosť o tieto deti mala byť veľmi podobná, ako starostlivosť o deti s nariadenou ústavnou výchovou.

K výzvam do ďalšej činnosti Úsmevu ako dar patria sanácie rodinného prostredia v rodinách, kde hrozí vyňatie detí, alebo kde už sú deti v detskom domove. Chceme sa tiež špeciálne venovať roli otca v rodine.

KOMUNITA MLÁDEŽE V SOS DĚTSKÝCH VESNIČKÁCH - PROJEKT NÁSLEDNÉ PÉČE O DOSPÍVAJÍCÍ A DOSPĚLOU MLÁDEŽ

Mgr. Martin Bušina

Projekt následné péče je v SOS dětských vesničkách realizován od roku 2003. První a zatím jediná Komunita mládeže v ČR existuje v Brně. V letošním roce oslavila 6 let svého fungování. Pojďme se teď podívat na předpoklady úspěšnosti této péče a na nové vize, které přináší každoroční poctivá reflexe efektivity a úspěšnosti tohoto projektu.

Co to je Komunita mládeže?

Komunita mládeže je výchovné zařízení Sdružení SOS dětských vesniček, které navazuje na pěstounskou péči vykonávanou matkou pěstounkou v SOS dětské vesničce. Ta nadále zůstává důležitou výchovnou osobou a úzce spolupracuje s odborným týmem KM.

Co je prioritou Komunity mládeže?

Kvalitní příprava na budoucí povolání, získávání praktických životních zkušeností, osvojování pracovních dovedností ale i osobnostní rozvoj dospívajícího člověka.

Kdy do Komunity mládeže?

Do komunity mládeže většinou přichází mladí lidé, kteří ukončili základní devítiletou docházku a zahajují další studium nebo nastupují do trvalého pracovního poměru.

O přijetí do KM rozhoduje matka pěstounka, ředitel SOS dětské vesničky, vedoucí Komunity mládeže a dospívající. Kritériem pro přijetí do Komunity mládeže je uzavření dohody mezi matkou pěstounkou a vedoucím komunity mládeže, pokud je klient starší 18 let, uzavírá vedoucí komunity mládeže dohodu přímo s ním.

Jaké předpoklady musí být splněny, aby mladý člověk mohl vstoupit do Komunity mládeže?

Mladý člověk by měl být samostatný – úměrně věku, motivovaný a spolupracující. Důležité je, aby byl přechod mladého člověka do Komunity mládeže dlouhodobě plánován. Pokud je to potřeba, může pěstounská rodina požádat o podporu a provázení odborný tým SOS dětské vesničky eventuelně odborný tým Komunity mládeže. Služba odborného týmu by měla mít vždy jasný cíl a jasný časový rámeček. Cílem odborného poradenství je pomoci pěstounské rodině a mladému člověku k nalezení vlastních zdrojů a zvýšení kompetencí k úspěšnému přechodu do Komunity mládeže.

Kdo je pedagog – průvodce

Každý obyvatel Komunity mládeže je v péči pedagoga – průvodce, se kterým aktivně spolupracuje. „Pedagog – průvodce“ pracuje s mladým člověkem na jeho rozvoji a na

přechodu do samostatného života. Respektuje jeho osobnost, je mu pomocníkem a oporou v problémech studijních, pracovních a osobních. Pedagogický pracovník úzce spolupracuje s matkou pěstounkou eventuelně pěstounským párem.

Komunita mládeže má jasně stanovená pravidla soužití a režim dne. Všichni obyvatelé jsou poučeni o svých právech a povinnostech a jsou seznámeni se systémem výchovných opatření.

Vize. Další možnosti rozvoje Komunity mládeže.

Komunita mládeže by měla být definována jako služba na dobu nezbytně nutnou. Pěstouni, mladý člověk a pedagogové by měli pracovat na tom, aby se mladý člověk co nejdříve integroval mezi své vrstevníky a byl připraven zvládat různé sociální situace.

Komunita mládeže má dostatek zkušeností k tomu, aby mohla své průvodcovství nabízet do budoucna mladistvým a mladým dospělým z pěstounských rodin nebo z dětských domovů ve své blízkosti.

Komunita mládeže by měla stabilně a dlouhodobě nabízet osobnostně rozvojové programy z rodinné terapie Virginie Satirové, které se ukazují jako nosné a pro mladé lidi, kteří vyrůstají mimo vlastní rodinu – důležité a srozumitelné. Jedná se o programy Sebeúcta, Práce se ztrátou a zármutkem, Rodinné mapy, Primární a sekundární bonding, Zdravé partnerské vztahy apod.

Komunita mládeže se může do budoucna stát jakýmsi poradenským přístavem s různými službami pro mladistvé a mladé dospělé, kteří vyrůstají mimo svou původní rodinu.

Mgr. Martin Bušina

Zkušenosti z práce s dětmi vyrůstajícími v ústavní péči- NNO Rozmarýna ops

Rozmarýna ops. je nezisková organizace, která se ve svých projektech snaží podpořit děti a mladé lidi, vyrůstající v DD. Své projekty se snažíme nastavit tak, aby doplňovaly péči, kterou děti dostávají ze strany vychovatelů a jiných odborných pracovníků DD, s cílem alespoň částečně napravit leckdy velmi těžké životní zkušenosti dětí. K tomuto cíli přistupujeme z pozice spíše jakýchsi průvodců, tj. nikoliv expertů, kteří mají předem jasno, co děti a dospívající potřebují a jakí mají být, aby byly šťastní, ale spíše těch, kteří naslouchají a svoji pomoc přizpůsobují potřebám klientů a jejich vychovatelů.

Původně tvořily nabídku Rozmarýny samostatné projekty, zacílené vždy na určitou věkovou skupinu. Jednalo se o projekty:

SAMOfor- dlouhodobý, pravidelný, skupinový program pro děti staršího školního věku, vedený stálou dvojicí lektorů (vždy muž a žena)- Původně bylo jeho zaměření pouze na podporu sociální zdatnosti a sociálních dovedností dětí.

Projekt ZASAMOstatností pro děti ve věku cca 17-18 let- tvořený z tematických setkání zaměřených na základní vědomosti a dovednosti, které budou dospívající potřebovat po odchodu z DD. Setkání byla doplňována návštěvami v zařízeních, jichž se dané téma týká např. domy na půl cesty, krizové centrum Riaps apod.

Komunita, dobrovolnická projekt, zaměřený na podporu vzájemných vztahů DD a místních obyvatel.

Postupně se však při spolupráci se zařízeními ukázala velká potřeba následné péče a podpory pro děti, respektive mladé dospělé i po odchodu z DD, což vedlo ke vzniku dalšího projektu nazvaného Rozlet, zabývajícího se následnou „ambulantní“ péčí po ukončení ústavní výchovy.

Realizace výše zmíněných projektů nám přinesla důležité zkušenosti, které bych se pokusila shrnout do následujících několika bodů:

- Následnou péči nelze nabízet dospívajícím až v okamžiku odchodu z DD, neboť v drtivé většině nejsou dospívající v tento okamžik ochotni důvěřovat někomu, koho neznají. Nabídka následné podpory někým „cizím“ pro ně znamená příliš vysoký práh. Pokud v samostatném životě selhávají, mají spíše tendenci se vracet k těm, které znají a mají ověřené – např. vychovatelé či jiní pracovníci DD.
- Dospívající mají ve většině DD dostatečné množství kvalitních informací o všech oblastech potřebných pro úspěšné zvládnutí samostatného života. Problém je spíše v jejich uchopení a realizaci. Informace mají pouze na rozumové nikoliv však na prožitkové úrovni.
- Již ve velmi nízkém věku jsou děti schopni při nastavení bezpečného prostředí ve skupině přinášet sami závažná a důležitá témata jako např. blízkost, sexualitu, vztahy a pracovat s nimi.

Na základě těchto pro nás důležitých zkušeností jsme přistoupili k modifikaci projektů. V první řadě jsme upravili náplň jednotlivých projektů.

V projektu SAMOfor tak zůstala jako hlavní způsob práce s dětmi stále hra. Ovšem rozšířená i o psychodramatické prvky jako např. přehrávání určitých pro děti závažných témat a učení se jak je zvládat jinak, lépe, konstruktivně. U skupin, kde je navázána dobrá důvěra mezi dětmi a lektory, je dáván i prostor pro verbální sdílení. Ukázalo se, že i děti školního věku jsou schopny velice rychle se naučit mluvit o svých pocitech, o tom, co je trápí a co je pro ně naopak zdroj radosti a to velmi přiléhavě a výstižně.

Projekt ZASAMOstatností přesunul svůj způsob práce s poodchodovými tématy více k prožitku a učení se skrze nácvik a zkušenost. Nyní lektori daleko častěji používají zážitkové metody jako diskuze, nácviky, brainstorming, tvorbu společných mentálních map apod. s cílem informace dospívajícím nejen dodat, ale pomoci jim je začlenit do jejich stávajících zkušeností a procvičit jejich používání. Jako příklad mohu uvést blok věnovaný hledání práce. Po obdržení základních informací dospívající sami vytváří vlastní životopis a objednávají se do skutečné personální agentury na fiktivní pohovory. Společně pak hodnotí svoje prožitky a zkušenosti.

Projekt Rozlet jsme rozšířili z doby poodchodové na dobu minimálně alespoň rok, spíše 2 před dobou možného odchodu. Zároveň byla individuální podpora rozšířena o zážitkové workshopy na konkrétní témata. Cílem těchto workshopů je navázání alespoň základního vztahu a důvěry s dospívajícími potenciálními klienty vlastní poodchodové péče. Dále pak také vytvoření prostoru pro otevření veškerých obav a úzkostí, které mají s odchodem spojené a které velmi často přebíjí navenek suverenitou, zlehčováním a jinými formami obrany. Jedním ze základních a zdá se, že velmi důležitých, témat je vlastní odchod-jakási doba přerodu, dospívajícími velmi často idealizovaná, zároveň však obávaná- Je to opravdu ta vytoužená svoboda bez „buzerace vychovatelů“jak to mnozí mladiství navenek prezentují nebo strach ze samoty, ztráty přátel a jakési jistoty, kterou DD znamená?

Kromě modifikace náplně došlo také k větší návaznosti a propojení projektů, tak že nyní nabízíme DD možnost zajištění kontinuální podpory a doplnění výchovné péče pracovníků DD pro děti od školního věku až do dospělosti. Výhodou této kompaktnosti je, že se s dětmi začíná pracovat v poměrně nízkém věku, kdy je šance změnit jejich získané zkušenosti a přesvědčení větší než ve věku starším. Taktéž se snadněji učí i chybějícím dovednostem z oblasti vztahové a komunikační, což jim umožňuje i lépe využívat vše, co jim pracovníci DD nabídnou. Snižuje se i riziko, že dítě bude pro své problematické a nezvladatelné chování přeraženo z DD do VÚM nebo do psychiatrické péče zdravotnického zařízení. Na odchod z DD jsou pak mladí lidé lépe připraveni nejen po stránce rozumové, ale zejména po stránce emoční a sociální. Mimo jiné mají zkušenost, že mohou požádat o pomoc a ví jak a kde požádat. Využít následnou péči v době odchodu z DD je pak pro ně daleko snadnější.

V letošním roce tento celek doplnil ještě projekt sociální firmy- Kavárna Rozmar. Kavárna poskytuje časově omezeného zaměstnání na pozicích číšník, servírka, pomocný kuchař a to nezávisle na vzdělání v daném oboru. 7měsíční dlouhý pracovní poměr je zaměřen zejména na získání a utvrzení pracovních návyků, získání komunikačních dovedností, včetně adekvátního řešení konfliktních situací a v neposlední řadě získání i odborných znalostí, dovedností a praxe, která umožní klientům snazší uplatnění na trhu práce. Zaměstnání v kavárně Rozmar není podmíněno docházením do projektu ambulantní péče Rozlet.

Samozřejmě ne všem DD tento ucelený systém vyhovuje. Nejsme jediná organizace pracující v této oblasti, takže konkrétní podobu programu pro jednotlivá zařízení pak tvoříme ve spolupráci s ředitelem či jinými pracovníky DD přímo na míru. Tzn. podle věkové struktury dětí, dalších programů, které v DD běží apod.

Závěrem svého příspěvku bych se ráda vrátila více k projektu Rozlet, zejména k jeho poodchodové části. Ta je koncipována již opravdu jako služba průvodcovská. Necítíme se být experty na to, co je správný život, ale snažíme se být průvodci mladých lidí po jejich minulém, stávajícím a budoucím životě. Mladý člověk, který chce „rozletovou“ následnou péči využít je tak odpočátku veden, aby sám formuloval zakázku, tj. co vlastně potřebuje. Naše práce se tak pohybuje od ryze sociální podpory- hledání práce, bydlení apod. až po práci terapeutickou, včetně práce s obrazy původní biologické rodiny či přímo na znovunavázání kontaktů s členy biologické rodiny. Cílem projektu není dosažení určitého vnějšího stavu klienta- tj. aby bydlel, pracoval, popř. studoval, měl partnera, partnerku apod., ale spíše stavu vnitřního. Tj. aby se vyznal sám v sobě, věděl, co chce, co potřebuje, uměl volit, věřil sám sobě a své volbě a dokázal nést následky za volby ne příliš povedené, vnímal svojí cenu sám o sobě apod. Víme, že je to velmi vysoký cíl, ale domníváme se, že jakákoliv zkušenost pro mladého dospělého člověka, že je vnímán jako „jedinečný expert na vlastní život „může znamenat velký posun v celém jeho uvažování. Pro nás- pracovníky to však znamená někdy velkou trpělivost a respekt k veškerým „obranám“, které si naši klienti během svého života vybudovali. Někdy je velmi těžké vzdát se představy, že by „stačilo málo a jak by mohl být dotyčný spokojený....“ a uvědomit si, že pouze on sám je tím, kdo nese zodpovědnost za svůj vlastní život.

Povinná mlčenlivost (nejen) zdravotnických zařízení

Úvod

Zprostředkování náhradní rodinné péče je procesem mimořádně citlivým nejen pro žadatele, ale také pro původní rodinu dítěte a zejména pro dítě samotné. Zjišťovány a hodnoceny jsou informace z intimní sféry těchto subjektů a manipulace s nimi je velice často chůzí po tenkém ledě. Situaci nám neusnadňuje ani změť předpisů, ve kterých je nesmírně obtížné se vyznat a utvořit tak jednoznačné stanovisko k otázkám, které praxe přináší a na něž potřebuje znát odpověď. Na následujících řádcích se pokusím ve stručnosti nastínit možné problémové momenty a jejich legislativní rozuzlení.¹

1. Instituce vstupující do procesu zprostředkování náhradní rodinné péče a jejich status

1.1 Kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do 3 let věku

Kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do 3 let věku jsou dle zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu zdravotnickými zařízeními a dopadají na ně tak povinnosti formulované tímto zákonem. Nejvýznamnější z nich jsou v kontextu tohoto příspěvku povinnost mlčenlivosti zdravotnických pracovníků a některé povinnosti související s vedením zdravotnické dokumentace.

V § 55 zákona o péči o zdraví lidu jsou stanoveny povinnosti pracovníků ve zdravotnictví. Jednou z těchto povinností značného právního, ale zejména etického a morálního významu je povinnost mlčenlivosti formulovaná v § 55 odst. 2 písm. d). Tato povinnost platí ve vztahu k údajům o zdravotním stavu, hospitalizaci, diagnóze, prognóze a léčení jednotlivých pacientů, platí například i ve vztahu k informaci, že pacient je v léčení určitého lékaře či zdravotnického zařízení.² Mlčenlivost platí i vůči všem ostatním zdravotnickým pracovníkům, kteří se na péči o pacienta nepodílí a nepotřebují tak získávat informace o jeho zdravotním stavu, ledaže by to bylo nezbytné pro návaznost zdravotní péče.³ Údaje o pacientově zdravotním stavu mohou být sděleny pouze osobám, které určí sám pacient. Pokud není plně způsobilý k právním úkonům, mají tuto kompetenci jeho zákonní zástupci, jimiž jsou standardně rodiče. O postavení nezletilého pacienta bude blíže pojednáno dále.

Vycházíme-li z celkového kontextu poskytování zdravotní péče, je zřejmé, že zdravotnická dokumentace obsahuje v zásadě pouze citlivé osobní údaje.⁴ S jejím obsahem by se tedy mělo nakládat se značnou obezřetností, jelikož neoprávněné zpřístupnění by mohlo vést k závažnému zásahu do soukromého života pacienta. Zákonné limity zacházení se zdravotnickou dokumentací se nacházejí v § 67b zákona o péči o zdraví lidu. Jsou zde upraveny povinnosti zdravotnického zařízení při vedení zdravotnické dokumentace a práva dotčených subjektů. Do zdravotnické dokumentace

¹Vzhledem k omezenému rozsahu tohoto příspěvku a složitosti tématu bohužel nebude možno postihnout všechny jeho problematické aspekty. Pozornost bude věnována pouze nejzávažnějším z nich.

²Mach, J. a kol. Zdravotnictví a právo. Komentované předpisy. 2. vydání. Praha: LexisNexis, 2005. s. 133.

³Ibidem.

⁴Bartík, V., Janečková, E. Ochrana osobních údajů v aplikační praxi. Praha: Linde, 2009. s. 97.

vedené o pacientovi může nahlížet jen omezený okruh osob a institucí⁵. Obecně platí, že pacient sám určuje, kdo bude mít do dokumentace kromě něj přístup. Krom toho také stanoví osoby, kterým mohou být podávány informace o jeho zdravotním stavu. Takový výčet může učinit jak pozitivně, tak negativně, tzn., že může také určit, komu dokumentace či její části zpřístupněny být nesmí. Dle odst. 10 příslušného paragrafu osoby, které mohou nahlížet do zdravotnické dokumentace, mají též právo na pořízení jejích výpisů, opisů nebo kopií v rozsahu nezbytně nutném pro potřeby splnění konkrétního úkolu.

Nezletilé dítě nemá dle českého právního řádu plnou způsobilost k právním úkonům, tudíž ho při právních úkonech, ke kterým není plně způsobilé, zastupují rodiče (§ 36 zákona o rodině, dále jen „ZoR“).⁶ O oprávněních týkajících se zdravotnické dokumentace dítěte a sdělování informací o jeho zdravotním stavu, rozhodují tedy jeho rodiče popř. zákonní zástupci (např. v případě, že rodiče byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti).⁷ Třetí osoby, kterým bylo dítě svěřeno do výchovy (dle § 45 ZoR) nebo pěstouni nejsou zákonnými zástupci dítěte a zastupují dítě pouze v běžných věcech.⁸ Bez souhlasu zákonných zástupců tedy ani oni do dokumentace nahlížet nemohou. Stejná je situace i s žadateli o adopci, kteří mají dítě v předadopční péči. Těm by měl podrobnější informace o zdravotním stavu dítěte zprostředkovat v řízení o osvojení dle § 70 zákona o rodině soud.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že bez souhlasu zákonných zástupců dítěte, kterými jsou rodiče dítěte, pokud jsou naživu, nebyli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, výkon jejich rodičovské zodpovědnosti nebyl pozastaven a mají-li způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu, nelze zdravotnickou dokumentaci dítěte žádné třetí osobě zpřístupnit.⁹

1.2 Zařízení určená k výkonu ústavní a ochranné výchovy

Status těchto zařízení je upraven zákonem č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Jak napovídá již samotný název zákona, tato zařízení jsou školskými zařízeními a jako taková jsou podřízena kontrole a dohledu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen „MŠMT“) a České školní inspekce. Přímou v zákoně č. 109/2002 Sb., není upravena povinnost mlčenlivosti pedagogických pracovníků, kteří přicházejí s informacemi o dětech do styku. § 1 tohoto předpisu však stanoví, že ve školských zařízeních jím upravených, „...*musí být zajištěno základní právo každého dítěte na výchovu a vzdělávání v návaznosti na ústavní principy a mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách, jimiž je Česká republika vázána, vytvářeny podmínky podporující sebedůvěru dítěte, rozvíjející*

⁵Jedná se pochopitelně o lékaře a zdravotnický personál, a dále jsou to vesměs instituce zajišťující dozorovou nebo kontrolní činnost jako Ministerstvo zdravotnictví, revizní lékaři, soudní znalci apod.

⁶Viz. § 9 občanského zákoníku v aktuálním znění.

⁷ Stejně tomu je i při udělení tzv. informovaného souhlasu se zdravotním výkonem. Tudíž např. pěstouni nebo osoby, jimž bylo dítě svěřeno do předadopční péče, nemohou dát za nezletilé dítě informovaný souhlas, ledaže by se jednalo o běžnou záležitost. V podrobnostech Hrušáková, M. a kol. Zákon o rodině. Zákon o registrovaném partnerství-komentář. 4. vydání. Praha: C.H. Beck, 2009, s.136-138.

⁸ Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. 2. vydání. Brno: Doplněk, 2001. s. 201.

⁹ Pokud se samozřejmě nejedná o osoby a instituce vymezené v § 67b odst. 10 zákona o péči o zdraví lidu.

citovou stránku jeho osobnosti a umožňující aktivní účast dítěte ve společnosti. S dítětem musí být zacházeno v zájmu plného a harmonického rozvoje jeho osobnosti s ohledem na potřeby osoby jeho věku.“ Ona návaznost na ústavní principy a mezinárodní smlouvy neznamena nic jiného, než povinnost dodržovat příslušná ustanovení Listiny základních práv a svobod (čl. 7, čl. 10 odst. 2) a mezinárodních smluv o lidských právech a základních svobodách¹⁰

V případě, že v zákoně není obsažena žádná speciální úprava povinnosti mlčenlivosti nebo nakládání s osobními a citlivými údaji pracovníky zařízení, a zařízení disponuje osobními údaji, užije se zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů (dále jen „ZoOÚ“). Všichni pracovníci zařízení jsou tedy povinni při nakládání s osobními a citlivými údaji dbát ochrany soukromého a rodinného života dětí, popř. dalších osob, jejichž osobní nebo citlivé údaje zpracovává. V žádném případě nemohou zveřejňovat nebo sdělovat takové údaje bez souhlasu subjektu, v našem případě se bud jednat o zákonné zástupce dítěte anebo bez opory v zákoně. Takovým zákonným zmocněním je bezesporu např. informační povinnost vůči OSPOD obsažná v § 5 odst. 4 či § 24 odst. 1 písm. b) zákona č. 109/2002 Sb. Zde nalezneme povinnost diagnostického ústavu resp. ředitele zařízení ústavní výchovy informovat OSPOD o dětech vhodných k osvojení a předat tomuto úřadu také informace o takovém dítěti. Jako příklad porušení zákona o ochraně osobních údajů by pak mohlo sloužit například umístování fotografií s popisem dětí na jakémkoliv veřejně přístupné místo či síť za účelem vzbuzení zájmu veřejnosti o adopci takových dětí. K tomuto problému se vyjádřil v jednom ze svých názorů i Úřad pro ochranu osobních údajů (dále jen „ÚOOÚ“).¹¹ Žadatelé o osvojení nebo pěstounskou péči nemají žádný nárok na poskytnutí jakýchkoliv informací od zařízení vykonávající ústavní výchovu, samozřejmě pokud nedisponují výslovným souhlasem zákonných zástupců dítěte.

1.3 Instituce a zařízení zajišťující sociálně-právní ochranu dětí

V kontextu náhradní rodinné péče vyžaduje pozornost zejména otázka zprostředkování osvojení. Ochrana soukromí v jejím rámci je velice složitou a protikladnou oblastí. Vážít a poměřovat zde totiž musíme zájmy a práva několika různých subjektů. Na prvním místě je právo dítěte na zajištění zdravého náhradního rodinného prostředí, kdy stěžejním kritériem je jeho nejlepší zájem. Vedle toho do hry vstupují také práva biologických rodičů dítěte a žadatelů o osvojení na ochranu soukromí a právo na informace. Chráněna má být anonymita osvojení, zároveň je však kladen důraz na informovanost subjektů- Současná legislativa nám přitom jednoznačně neříká, jak se zachovat, když jsou tato práva a zásady v protikladném postavení. Zkusme tedy stručně vymezit, která zákonná ustanovení mohou být relevantní a jak s nimi nakládat.

Začneme od konce, tedy od situace, kdy již probíhá soudní řízení o osvojení dítěte. Dle § 181 o.s.ř. nejsou rodiče osvojovaného dítěte účastníky řízení pouze ve vymezených případech. Pro nás jsou zajímavé dva z nich: pokud byl soudem v tzv. incidenčním řízení vysloven kvalifikovaný nezáměr rodičů nebo pokud rodiče dali souhlas k osvojení bez vztahu k určitým osvojitelům. V těchto případech by totiž neměla vyjít identita biologických rodičů najevo. Otázkou, která se z pohledu zákona o ochraně osobních údajů zdá diskutabilní, je, že budoucí osvojitelé mají jako

¹⁰ Evropská úmluva o osvojení, Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, Úmluva o právech dítěte.

¹¹ viz. <http://www.uoou.cz/uoou.aspx?menu=14&loc=328>

účastníci řízení právo nahlížet do spisu, kde se nachází rodný list dítěte i s údaji o jeho rodičích. Zde se můžeme zamýšlet nad tím, zda je z etického pohledu žádoucí tyto údaje budoucím osvojitelům zpřístupnit či nikoliv.

Komentář k občanskému soudnímu řádu¹² uvádí, že aby nebyl zmařen účel osvojení, soud musí při zjišťování, zda jsou rodiče účastníky řízení postupovat tak, aby se rodiče nedozvěděli nové jméno a bydliště dítěte. V tomto bodě můžeme polemizovat nad tím, zda je správné, že osobní údaje osvojitelů jsou chráněny s větší intenzitou než osobní údaje biologických rodičů dítěte. Dle § 25 zákona o matrikách totiž matriční úřad vydá doklad, nebo povolí nahlédnout do matriční knihy, popřípadě do sbírky listin a činit výpisy z nich v přítomnosti matrikáře osvojitelům a po dosažení zletilosti i osvojenci. Komentář k zákonu o matrikách¹³ uvádí jako důvod snahu omezit prozrazení osvojení s tím, že je ponecháno na osvojitelích, aby rozhodli, ve který okamžik je nejvhodnější o osvojení dítěte informovat. Jak vyplývá z výše uvedeného, důraz na anonymitu osvojení ve vztahu k osvojitelům se projevuje i požadavkem na zachovávání důvěrnosti při zjišťování soudu, zda je souhlas rodičů s osvojením třeba či nikoliv. Osvojitelé se však o místě narození dítěte a jménu a příjmení rodičů dozvědí z matričních zápisů, což by mohlo vést k jejich jednoznačné identifikaci.

§ 70 ZoR stanoví, že soud je povinen zjistit zdravotní stav osvojitelů, jejich osobnostní dispozice a motivaci k osvojení a zjistit, zda se nepřičí účelu osvojení a s výsledky svého šetření seznámit osvojitele i zákonné zástupce osvojence. Soud je dále povinen zjistit zdravotní stav osvojence a s výsledky seznámit osvojitele a zákonného zástupce dítěte. Informační povinnost soudu zde hraje důležitou roli, jelikož může zabránit nezdařeným osvojením, kdy osvojitelé adoptují dítě se zdravotním hendikepem, o kterém nevěděli a který posléze nejsou schopni zvládnout. Dalším účelem, který tato povinnost plní, je, aby zákonní zástupci dítěte mohli eventuelně odeprít svůj souhlas s osvojením. Ke sdělovaným údajům je však třeba přistupovat s nejvyšší obezřetností, jelikož se jedná o údaje osobní a citlivé (viz. § 4 zákona o ochraně osobních údajů). Množství a charakter sdělovaných údajů by dle mého soudu neměl překročit účel zprostředkování osvojení činěné v nejlepším zájmu dítěte.

Orgánem, který shromažďuje údaje důležité pro zprostředkování osvojení a pěstounské péče je místně příslušný obecní úřad obce s rozšířenou působností. Dle § 20 odst. 2 písm. a) zákona o sociálně-právní ochraně dětí zprostředkování zajišťují krajské úřady a ministerstvo (MPSV). Spisová dokumentace, kterou obecní úřad obce s rozšířenou působností vede o dítěti vhodném k adopci/pěstounské péči a o žadateli o adopci/pěstounskou péči, samozřejmě obsahuje osobní a citlivé údaje o těchto osobách (viz. § 55 zákona o sociálně-právní ochraně dětí). Právě § 55 v odst. 4 stanoví, že spisová dokumentace ani další uvedené písemnosti se nevydávají žádnému orgánu, fyzické ani právnické osobě. Lze je předložit jedině soudu a státnímu zastupitelství, v případě, že se údaje v nich obsažené týkají trestního stíhání.

Zákonný rámec nahlížení do spisové dokumentace vedené o dítěti, stanoví §55 odst. 5 zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Rodič, kterému náleží rodičovská zodpovědnost, má na základě písemné žádosti právo požadovat přístup do této

¹²Bureš, J., Drápal, L., Krčmář, Z. a kol. Občanský soudní řád: komentář. I. díl. 7. vydání. Praha: C.H. Beck, 2006. s. 898.

¹³Henych, V. Zákon o matrikách, jménu a příjmení s poznámkami a souvisejícími předpisy. Praha: IFEC, 2002, 92.

dokumentace. Žadatelé o osvojení/pěstounskou péči tedy takové právo nemají, stejně, jako biologičtí rodiče nemají právo nahlížet do spisu vedeného o žadatelích o osvojení jejich dítěte. Problematický může být moment, kdy se na osvojitele dítěte poté, co bylo osvojení vysloveno soudem, hledí jako na rodiče dítěte, a vzniká jim tudíž oprávnění nahlédnutí do spisu požadovat. Opět zde vyvstává otázka, zda je efektivně zajištěna ochrana osobních a citlivých údajů o biologických rodičích dítěte. K tomu lze snad jen připomenout znění § 13 ZoOÚ: „*Správce a zpracovatel jsou povinni přijmout taková opatření, aby nemohlo dojít k neoprávněnému nebo nahodilému, přístupu k osobním údajům, k jejich změně, zničení či ztrátě, neoprávněným přenosům, k jejich jinému neoprávněnému zpracování, jakož i k jinému zneužití osobních údajů.*“, s nímž by měla být aplikace § 55 zákon o sociálně-právní ochraně dětí v souladu. Rodiče dítěte by se tedy neměli dostat k osobním údajům o jiných osobách a správce údajů by měl zajistit, aby mu příslušné části spisu zůstaly skryty.

Ještě je třeba dodat, že odst. 6 § 55 stanoví, že údaje obsažené ve spisové dokumentaci o dítěti mají být využity pouze s ohledem na zájem dítěte. Ustanovení správního řádu o nahlížení do spisu se zde nepoužije.¹⁴

Uvedené povinnosti platí i pro zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, jelikož i ona jsou zpracovateli osobních údajů.

Obecnou povinnost mlčenlivosti všem zaměstnancům OSPOD, obce s rozšířenou působností a zaměstnancům zařízení sociálně-právní ochrany (dle § 39 zákona o sociálně-právní ochraně dětí jsou jimi také zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc) stanoví § 57 zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Výše uvedené subjekty jsou tedy povinny zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, se kterými se při provádění sociálně-právní ochrany nebo v přímé souvislosti s tím seznámili. Zákon samotný stanoví výjimky z tohoto pravidla, jde však většinou o výměnu informací mezi orgány veřejné moci (§ 51). Povinnosti mlčenlivosti mohou být zaměstnanci výše uvedených subjektů zproštěni pouze tím, v jehož zájmu tuto povinnost mají, a to písemně s uvedením rozsahu a účelu. § 57 v odst. 1 výslovně stanoví zákaz poskytování informací o osobách, jimž bylo dítě svěřeno do péče budoucích osvojitelů stejně, jako o pobytu takového dítěte. Sankce za porušení této specificky určené povinnosti je obsažena v § 59 odst. 1 písm. e), a to v podobě peněžitého postihu.

V § 57 odst. 3 se zákon o sociálně-právní ochraně dětí přímo zmiňuje o nakládání s osobními údaji, když odkazuje na povinnosti formulované zákonem na ochranu osobních údajů.

V komentáři k zákonu o rodině se dočteme, že „...zvýšení informovanosti, zejména osob, které hodlají dítě osvojit, se stává jedním z rysů příznačných pro nově probíhající legislativní úpravy v některých zemích členských států Evropské unie (např. Německo, Itálie, Francie).“¹⁵ Je tomu tak proto, aby se předešlo nezdařilým osvojením, jak je v témže zdroji uvedeno.¹⁶ Proti tomuto trendu nelze nic namítat, je logické, že žadatelé o osvojení chtějí mít co nejvíce informací o dítěti a o prostředí, ze kterého pochází, aby mohli zodpovědně zhodnotit, zda je v jejich silách se o ně

¹⁴ Novotná, V. In Novotná, V., Burdová E. Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář. 3. vydání. Praha: Linde, 2007. s. 245.

¹⁵ Hrušáková, M. a kol. Zákon o rodině. Zákon o registrovaném partnerství. Komentář. 4. vydání. Praha: C.H. Beck, 2009. s. 351.

¹⁶ Ibidem.

postarat. Zároveň by však měla být šetřeno také právo na ochranu soukromí těch, kteří jsou biologickými rodiči dítěte. Dát souhlas s adopcí dítěte je legitimní možností každého rodiče a zároveň intimním údajem o jeho osobě. Zpřístupnění takové informace neoprávněnému subjektu by mohlo vést ke vzniku závažné újmy na soukromém životě toho, kdo dal souhlas s osvojením. Domnívám se, že utajení identity biologických rodičů je plně slučitelné s požadavkem, aby se žadatelé o osvojení dozvěděli maximálně možnou sumu informací a rodinné a zdravotní anamnéze osvojení.

2. Zákon o ochraně osobních údajů a úloha Úřadu pro ochranu osobních údajů

Dle ZoOÚ jsou prakticky všechny subjekty, které přicházejí do styku s informacemi osobního charakteru o fyzických osobách, zpracovateli, shromažďovateli a uchovateli osobních údajů. V § 4 jsou vymezeny pojmy, s nimiž zákon dále operuje:

a) **osobním údajem** jakákoliv informace týkající se určeného nebo určitelného subjektu údajů. Subjekt údajů se považuje za určený nebo určitelný, jestliže lze subjekt údajů přímo či nepřímo identifikovat zejména na základě čísla, kódu nebo jednoho či více prvků, specifických pro jeho fyzickou, fyziologickou, psychickou, ekonomickou, kulturní nebo sociální identitu,

b) **citlivým údajem** osobní údaj vypovídající o národnostním, rasovém nebo etnickém původu, politických postojích, členství v odborových organizacích, náboženství a filozofickém přesvědčení, odsouzení za trestný čin, zdravotním stavu a sexuálním životě subjektu údajů a genetický údaj subjektu údajů; citlivým údajem je také biometrický údaj, který umožňuje přímou identifikaci nebo autentizaci subjektu údajů.

Postavení ZoOÚ vůči ostatním zákonům zmíněným v tomto příspěvku není jednoznačně zobecnitelné. Někdy se vůči nim nachází v pozici zákona generálního, jindy plní roli zákona speciálního. Do značné míry tedy záleží na konkrétním ustanovení. S určitou mírou zobecnění však lze říci, že všude tam, kde zákon specificky nakládání s osobními a citlivými údaji neupravuje, použijí se ustanovení ZoOÚ.¹⁷ Totéž platí i v situaci, kdy sice zákon úpravu nakládání s osobními údaji obsahuje, určitý aspekt však opomíjí.¹⁸

Působnost Úřad pro ochranu osobních údajů je stanovena § 29 ZoOÚ tak, že Úřad:

a) **provádí dozor nad dodržováním povinností stanovených zákonem při zpracování osobních údajů,**

b) **vede registr zpracování osobních údajů,**

c) **přijímá podněty a stížnosti na porušení povinností stanovených zákonem při zpracování osobních údajů a informuje o jejich vyřízení,**

...

f) **projednává přestupky a jiné správní delikty a uděluje pokuty podle tohoto zákona,**

...

h) **poskytuje konzultace v oblasti ochrany osobních údajů.**

Za užitečné funkce ÚOOÚ považuji zejména provádění dozoru nad dodržováním

¹⁷ Jedná se kupř. o zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ochranné výchovy nebo ústavní výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.

¹⁸ Např. zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu.

ZoOÚ a možnost vyžádat si konzultaci k určitému případu. Jak jsem zmínila již výše, ÚOOÚ formuluje své názory a stanoviska k aktuálním tématům a své závěry uveřejňuje ve Věstníku, jenž je dostupná na jeho webových stránkách.¹⁹

3. Sankce za porušení zákonných povinností mlčenlivosti a ochrany osobních údajů

Nejpřísnější sankce v souvislosti s neoprávněným nakládáním s osobními údaji stanoví trestní zákon v § 178. Hrozí zde odnětí svobody až na tři léta nebo zákaz činnosti nebo peněžitý trest.²⁰ Přísnější trest je dle odst. 3 určen těm, kdo spáchají trestný čin porušením povinností vyplývajících z jeho povolání, zaměstnání nebo funkce. Takovou povinností je povinnost mlčenlivosti zdravotnických pracovníků, stejně jako pracovníků OSPOD.

Další sankce, tentokrát správního charakteru, jsou stanoveny obecně v ZoOÚ, specificky potom v příslušných zákonech. Těmito zákony je míněn zákon o sociálně-právní ochraně dětí a jeho §§ 59 a násl. a zákon o výkonu ochranné výchovy nebo ústavní výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů a jeho §§ 35 a násl. Jedná se zejména o sankce peněžitého charakteru ve formě pokut.

Závěr

Jak je evidentní, současná právní úprava ochrany osobních údajů v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče přináší řadu nejasností a v rámci aplikačního procesu otevírá prostor pro nejednu spekulaci. Tato situace se v právním řádu objevuje nezdědka, a tak všude tam, kde nám právo neumí na naše otázky uspokojivě odpovědět, je dobré připomenout si jeho účel, smysl a adresáty jeho ochrany. V našem případě je primárním cílem zajistit ochranu nejlepších zájmů dítěte, právo dítěte na ochranu jeho osobnosti a lidské důstojnost a samozřejmě právo dítěte na to, vyrůstat v plnohodnotném rodinném prostředí. Ne vždy se podaří beze zbytku výše uvedená práva naplnit. Vždy bychom si ale měli být vědomi jejich existence a významu, jelikož se týkají dětí, u nichž absentují rodiče jako přirození ochránci jejich práv.

¹⁹ Viz. www.uoou.cz

²⁰ 1) *Kdo, byť i z nedbalosti, neoprávněně sdělí, zpřístupní, jinak zpracovává nebo si присvojí osobní údaje o jiném shromážděné v průběhu trestního řízení nebo v souvislosti s výkonem veřejné správy a způsobí tím vážnou újmu na právech nebo oprávněných zájmech osoby, již se osobní údaje týkají, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.*

(2) *Stejně bude potrestán, kdo, byť i z nedbalosti, poruší právním předpisem stanovenou povinnost mlčenlivosti tím, že sdělí nebo zpřístupní osobní údaje o jiném získané v souvislosti s výkonem svého povolání, zaměstnání nebo funkce a způsobí tím vážnou újmu na právech nebo oprávněných zájmech osoby, již se osobní údaje týkají.*

(3) *Odnětím svobody na jeden rok až pět let nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem bude pachatel potrestán,*

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 nebo 2 tiskem, filmem, rozhlasem, televizí, veřejně přístupnou počítačovou sítí nebo jiným obdobně účinným způsobem, nebo

b) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 nebo 2 porušením povinností vyplývajících z jeho povolání, zaměstnání nebo funkce.

Příchody a odchody dětí v dětských domovech

Tereza Jandová, Antonie Boťová, Dětský domov Korkyně

Na začátek je třeba si uvědomit, že jak u příchodu, tak u odchodu dítěte z dětského domova se jedná o dlouhodobý proces, který musí být důkladně a s citem připravován s ohledem na potřeby dítěte, potažmo jeho rodiny. Jedná se o zlomové momenty v jeho životě. Nelze je tedy opominout bez systematické přípravy pracovníků, kteří na nich participují.

Příchod do dětského domova je pro dítě velmi zatěžující situace, cílem pracovníků, kteří se na tomto rozhodnutí podílejí, by mělo být mu tuto situaci co nejvíce usnadnit.

V dětském domově je na příchod nového dítěte třeba připravit skupinu ostatních dětí. Připomenout jim, jak pro ně bylo těžké odejít z domova, jak se jim stýskalo, jak pro ně byl pokoj, ve kterém nyní žijí cizí. Většina dětí dokáže nově příchozímu opravdu pomoci. Pro nás je i se sebelepší schopností empatie obtížné se do těchto pocitů vžít. Skupina má v domově i určitou hierarchii. Z její znalosti je třeba vycházet např. při umístění dítěte do pokoje, požádat starší a zkušené děti o dohled nad někým mladším aj. Musíme se zmínit a ošetřit i nepříjemné věci, které příchod nového kamaráda může ostatním dětem přinést.

Další skupinou je tým pracovníků dětského domova. Těm při jejich práci pomáhá dobře zpracovaná diagnostika diagnostického ústavu. Pokud je možné se s dítětem setkat ještě před jeho příchodem, je to šance, kdy se vychovatel může s dítětem seznámit, ukázat mu např. fotografie z dětského domova, zjistit jeho přání, oblíbené jídlo či hru. Vhodné je, pokud má dětský domov zpracovanou „Knihu domova“. Jedná se o domovem zpracovaný text s fotografiemi zařízení, který v co možná největší míře ukazuje i jeho chod. Malé děti většinou dobře reagují, pokud je v zařízení nějaké domácí zvíře, jehož fotografie je touto knihou provádí. Pokud situace dovolí se s dítětem setkat, je možné dále v kontaktu s ním pokračovat např. telefonicky až do samotného přemístění. Úkolem pracovníků dětského domova je pak přichystat i podmínky v domově, přizpůsobit pokoj a jeho vybavení věku dítěte. Připravit program v den přijetí (zajistit, aby přicházející dítě mělo klid seznámit se s prostředím, dětmi...). Příchod nového dítěte může pojmout jako oslavu, připravit slavnostnější jídlo (oblíbené pro nové dítě), věnovat dostatek prostoru seznamování dětí, nejlépe pod vedením dospělého, který může v obtížných situacích pomoci. Oslava nesmí být příliš okázalá a bujará, aby se nově příchozí nezalekl. Máme na paměti, že pro něho není odchod z domova důvodem k oslavě. Je důležité, aby vychovatel, který vedl představování domova dítěti, byl v den jeho přijetí v zařízení. Nejlepší je, pokud tento proces vede již kmenový vychovatel dítěte, ten který s ním nadále pracuje v těsnějším kontaktu. Toto vše pomůže dítěti při příchodu do ne již zcela neznámého prostředí. Situaci vstupu do nové skupiny dětí zažívá většinou dítě i ve škole či školce. I tady je třeba mu pomoci situaci zvládnout. Zvláště s příběhem pro děti ve škole. Je třeba s ním mluvit o tom, že se ho pravděpodobně budou děti ptát, proč k nim do školy přišel. Dítě by mělo být vybaveno uspokojující odpovědí, kterou samo zvládne a zároveň se nedostane do pozice lháře. Zároveň mu příběh nesmíme nutit, musí to být jeho příběh. Pokud pracujeme s rodinou, dítě je většinou i u setkání pracovníků domova a rodičů, samo ví a zná situaci a je schopné o ní mluvit. V případech, kdy je dítě odvezenou např. ze školy a není na situaci připraveno, většinou nerozumí tomu, co se nyní děje. Pak se uchyluje ke smýšlení si přijatelných příběhů pro veřejnost. Většinou v této situaci slepě hájí rodinu a sociálního pracovníka označí za strůjce jeho odebrání z rodiny.

Klíčovou osobou, která řídí celý tento proces je sociální pracovník OSPODu. Ten zná celý příběh dítěte, většinou má za sebou již řadu zkušeností s rodinou a může zprostředkovat

kontakt zařízením, kam bude dítě umístěno. Spolupráce dětského domova a sociálního pracovníka je nezbytná ještě před přijetím dítěte do zařízení a je nutné v ní pokračovat nejen formálně. Dalším partnerem v této koalici by měl být rodič. To by měl být ten, kdo dítě do zařízení doprovodí, pomůže mu seznámit se s novým prostředím a tím velmi pomůže i zaměstnancům dětského domova v procesu adaptace. Přítomností rodiče v dětském domově při přijetí ušetříme dítě obav a dotazů, zda se bude moci s rodičem kontaktovat, vídat a vzniká nám prostor pro znovu vysvětlení našeho postupu. Dítě vidí, že v zařízení nejsou nepřátelé, nýbrž ti, kteří komunikují s jeho rodiči a snaží se jim i pomoci v řešení celé situace. Přínosné je i vyjasnění si cílů ve spolupráci či stanovení si plánu rodiny. Vymezení prostoru působení, kompetencí, názorů na kauzu a jasné stanovení hranic je cestou k nastartování spolupráce mezi sociálním pracovníkem OSPOD, dětským domovem, rodiči a dětmi (je dobré, pokud se od určitého věku těchto setkání účastní). Prvořadým zájmem všech by mělo být podpořit a udržet kontakt mezi rodičem a dítětem.

„ Máme zkušenost s tím, kdy sociální pracovnice zprostředkovala kontakt mezi ředitelkou dětského domova a rodinou. Společně rodinu navštívily, ukázaly fotografie zařízení, seznámili rodiče s pravidly jeho chodu, možnosti návštěv dětí. Sociální pracovnice, ředitelka DD a rodiče mluvili o možnostech návštěv dětí v rodině a podmínkách, které je nutné splnit. Cílem návštěvy bylo ukázat rodičům jejich důležitost v životě jejich dětí a možnost aktivně se účastnit jejich umístění do DD. Rodičům byly předány autobusové spoje, kterými se mohli do zařízení dostat. Ti se dle domluvy dostavili do zařízení v den, kdy byly jejich děti přemístěny z diagnostického ústavu do DD. Protože děti přijely již dopoledne, mohly si v klidu za pomoci rodičů vybalit své věci. Rodiče jim dokonce přivezli vlastní hračky, které dětem pomohly překonávat separaci od rodičů a domova. “

Ne vždy je však možné mít dostatek prostoru pro přípravu týmu, dítěte a rodičů. Tým v zařízení by měl být připraven na řešení takových situací. Dětský domov by měl mít vypracovaný postup práce i v těchto případech, neboť se jedná o zařízení poskytující profesionální péči. Sociální pracovník dětského domova by měl co nejrychleji shromáždit všechny dostupné informace o dítěti a jeho rodině. Měli bychom se držet několika důležitých zásad, jako říkat dítěti pravdu, snažit se zodpovědět všechny jeho dotazy, umožnit mu kontakt s rodičem či někým blízkým (většina dětí dnes zná telefony svých rodičů). Dále v co možná nejkratší době svolat celou skupinu dětí a seznámit je s novými dětmi, mluvit o tom, co nového nám to v domečku či skupině přináší. Pokud se nepodaří být s rodičem v kontaktu v době přijetí dítěte, nesmíme to vzdávat. Je důležité informovat rodiče o dítěti, přestože domov nekontaktovali. Můžeme využít kreseb, fotografií, pozvánek na návštěvu či vystoupení dítěte k tomu, abychom zainteresovali rodiče do péče o jeho děti.

Znovu bych tedy připomněla, že při příchozech dětí do zařízení je třeba mít na paměti **spolupráci** všech zúčastněných (nezapomínejme na rodiče a děti, kterých se to přednostně týká), dobře promyšlenou **přípravu příchodu** (dětí, týmu, rodičů) a v neposlední řadě skutečnost, že umístěním dítěte do dětského domova naše práce nekončí. Pouze se k sociálnímu pracovníku přidali další odborníci z dětského domova, kteří mají společně s ním hájit zájmy dítěte.

Jak již bylo uvedeno v prvním odstavci tohoto textu, odchod dítěte z dětského domova je proces, na který jej připravujeme v podstatě již od jeho přijetí. K odchodu z domova dochází z několika důvodů. Nejčastějším z nich je dosažení zletilosti dítěte, s tím spojené zrušení ústavní výchovy či ukončení přípravy na budoucí povolání. V průběhu jeho pobytu v dětském domově se vychovatelé snaží motivovat dítě k dosažení co možná nejvyššího vzdělání a tím mu zajistit širší možnosti uplatnění na trhu práce po odchodu z dětského domova. Mají možnost působit na něj např. jak aktivně trávit volný čas, povzbuzovat jej ve vlastních zájmech. Koncepce práce v zařízení by měla být postavena tak, aby byly děti vedeny k soběstačnosti a úspěšnému začlenění do společnosti. Celá příprava vychází

z individuálního plánu rozvoje osobnosti, který provází dítě celý jeho pobyt v domově. V průběhu pobytu dětí v domově je třeba se zaměřit na zvládání důležitých povinností, péči o svoji osobu, hospodaření s penězi, péči o svoje věci, domácnost aj. Různé organizace pořádají např. víkendové přípravy pro děti z dětských domovů, pokud je však toto jediná aktivita, která má mladého dospělého připravit na jeho odchod, věřit v její úspěch by bylo velmi optimistické až bláhové. V období jednoho roku před dosažením zletilosti, kmenový vychovatel společně s mladým dospělým vytváří plán podpory, který je pravidelně vyhodnocován. Je velmi důležité, aby se právě mladý dospělý na tomto plánu podílel sám, v podstatě si jej sám vytvořil. Vychovatel by měl plánům dávat reálné hranice. Měly by zde být konkrétní kroky, které mladý člověk podnikne. (např. Cílem je získat maturitu a mladý člověk je nyní ve třetím ročníku odborného učiliště. K dosažení tohoto cíle vedou určité mezistupně. Ty je třeba označit a zapsat konkrétní kroky včetně termínu k jejich splnění.) Odchod mladého dospělého z domova je důležitá událost. Měli bychom dát všem možnost tuto situaci zpracovat. Děti, které v domově zůstávají tuto událost s odcházejícím většinou velmi prožívají. Pro něho samotného je to nový začátek. Je tedy třeba jej označit, výrazně oddělit od předchozího. Je dobré, pokud je možné poskytnout mu podporu i po odchodu ze zařízení. Pokud to nemůže nabídnout zařízení, ze kterého dítě odchází, je třeba ještě před odchodem seznámit jej s organizací, na kterou se v případě potřeby může obrátit. Většinou se však snaží odcházející kontaktovat zařízení, neboť zde bývá někdo, komu důvěřuje.

Pokud pracujeme s osobní historií dítěte, mluvíme s ním realisticky již od jeho příchodu do domova, předcházíme tím nereálným očekáváním o návratu zpět do rodiny po dosažení zletilosti a dalším zraněním, které mohou tyto návraty způsobit. S tématem moje rodina, pracujeme s dítětem i když rodiče se zařízením nespolupracují. I v těchto případech je třeba o nich hovořit s respektem, neboť rodiče mají děti jenom jedny. Můžeme pomoci dítěti zpracovat jeho rodinnou historii například knihou jeho života, která bude mapovat důležité momenty jeho života a pomůže mu zpracovat, kdo je a odkud pochází.

V případech, kdy se dítě vrací do rodiny zpět před dosažením zletilosti, je nutné zaměřit se hlavně na spolupráci se sociálním pracovníkem OSPOD. Jeho úlohou je pomoci rodině s přípravou bezpečného prostředí. Vzájemná komunikace mezi domovem, zařízením a rodiči je jedním z kroků k úspěšnému procesu návratu. I zde by měla být rodině poskytována podpora i po návratu dítěte zpět do rodiny. Zásadou by mělo být nevracet dítě zpět do nepřipraveného prostředí. Rozhodnutí o návratu dítěte by mělo být výsledkem práce multidisciplinárního týmu, který se kolem rodiny sešel a ve kterém by neměli chybět pracovníci DD a OSPOD.

Naše zkušenost s odchody zletilých a připravených dětí – mám na mysli děti, které mají ukončenou přípravu na povolání - je odvislá od individuálních schopností toho kterého dítěte. Jinak se začleňuje do společnosti vysokoškolák, jinak absolvent odborného učiliště se zařazením pomocné práce. Podstatné však je, aby i dítě, které odchází i ze speciálního školství bylo připraveno na fakt, že „bez práce nejsou koláče“. Pak například i absolvent oboru pomocné kuchařské práce může pracovat v pražském hotelu Hilton a jiný chlapec je úspěšný investigativní žurnalista. Takoví bývalí klienti jsou pak příkladem pro ostatní.

Jak již bylo uvedeno a z výše uvedeného vyplývá, příchody a odchody jsou obecně traumatizující záležitosti, o to více jsou složité pro ohrožené děti i jejich rodiny. Je třeba, aby si tohoto faktu byli vědomi všichni pracovníci pomáhajících profesí, všichni, kteří s rodinami pracují a snažili se jim tyto okamžiky co nejvíce ulehčit.

K POJMU NEJLEPŠÍ ZÁJEM DÍTĚTE

Mgr. Michaela Janočková

Úvodem bych chtěla poděkovat organizátorům za jejich pozvání na letošní ročník akce s názvem „Aktuální otázky náhradní rodinné péče“. Toto setkání bylo velmi podnětné, především díky možnosti setkat se a vyměnit názory a zkušenosti s lidmi z nejrůznějších oborů, jež se náhradní rodinnou péčí zabývají. 1. 10. 2009 jsem přednesla příspěvek, který se zabýval na první pohled jednoduchým tématem, a to „nejlepší zájem/zájmy dítěte“. Mnoho mých předřečníků během prvního dne setkání tento pojem často používalo v nejrůznějších kontextech, většinou však s ohledem na jejich téma, tedy pouze v zúženém rozsahu nahlížení. Jeho plný obsah je však předmětem mnoha polemik nejenom akademických kruhů, ale v každodenní aplikaci v činnosti např. soudů či odpovědných osob v oblasti náhradní rodinné péče.

Když se pokusíte nalézt definici nejlepšího zájmu dítěte¹ v rámci informačních systémů, které jsou veřejně k dispozici (internet či knižní a časopisecké publikace), podaří se Vám nalézt nepřehledné množství odkazů a literatury, která však vždy mluví o zachování nejlepšího dítěte, jeho dodržování, posuzování nejlepšího zájmu dítěte jako předního hlediska a podobně. Definice, jako takových, (nebo pokusů o ně) však naleznete jen velmi málo a při jejich bližším zkoumání zjistíte, že obsah tohoto pojmu podstatně zužují a nezohledňují všechny aspekty, kdy je nutno použít nejlepší zájem dítěte jako měřítko posouzení. Tento příspěvek si v žádném případě neklade ambici nějakou dokonalou definici přinést. Spíše bych chtěla poukázat na různé náhledy na tento pojem, porovnat, co vše je v různých právních rádech považováno za obsah zkoumaného pojmu a co vše může být chápáno jako aspekt, který ovlivňuje posuzování co je a není v nejlepším zájmu dítěte. Mým cílem je přinést zamyšlení a inspiraci praktikům v oblasti náhradní rodinné péče, tak aby si mohli zodpovědně říci, že právě toto jejich rozhodnutí je plně v zájmu dítěte.

Je ale žádoucí, aby vůbec definice byla podána?

V úvodu stati tohoto příspěvku bych chtěla poukázat na prameny práva, jež s tímto pojmem pracují, které jej uvedly do života a jaké skutečnosti považují za nutné hodnotit z hlediska nejlepšího zájmu dítěte.

Jako první relevantní mezinárodní úmluva, která v sobě zahrnovala ustanovení, která jsou dnes považována za v zájmu dítěte, i když prozatím ne za explicitního použití zkoumaného pojmu, byla Ženevská deklarace práv dítěte z roku 1924. Výslovně na ni navázala Deklarace práv dítěte (dále v textu jen jako “DPD”), která byla přijata Valným shromážděním OSN a vyhlášena dne 20. 11. 1959. Ačkoli ani tento právní dokument nebyl právně závazný, byl považován za mezinárodní morální autoritu a měřítko činnosti zainteresovaných subjektů, na který bylo mnohokrát odkazováno v dalších již závazných mezinárodních úmluvách, jež se dotýkaly práv dětí.

Jednotlivé zásady DPD byly vytvořeny s cílem, aby *„děti mohly prožít šťastné dětství, užívat práv a svobod zde uvedených ku prospěchu vlastnímu i prospěchu společnosti a vyzývá rodiče, muže i ženy a dobrovolné organizace, místní úřady a vlády zemí, aby uznali tato práva a snažili se dosáhnout jejich dodržování cestou zákonodárných a jiných opatření.“* Zásada č. 2 DPD uvádí, že dítě požívá zvláštní ochrany, která je mu poskytována z důvodu jeho tělesné a duševní nezralosti.² Ve své preambuli proto DPD ukládá nejenom svým smluvním státům,

¹ Jako synonyma k pojmu nejlepšího zájmu dítěte je používáno „blaho dítěte“ nebo pouze „zájem dítěte“, ačkoli by významově tato slovní spojení mohla vyjadřovat vůči sobě různě široký obsah oprávnění dítěte.

² Zásada č. 2 DPD: „Dítě požívá zvláštní ochrany. Zákon a ostatní opatření nechť mu poskytují příležitost i prostředky k tomu, aby se mohlo rozvíjet fyzicky, duševně, morálně, duchovně a sociálně zdravým způsobem a v podmínkách svobody a důstojnosti. Nejvyšším měřítkem zákonodárné činnosti v této oblasti je zájem dítěte.“

ale celému lidstvu, dát dětem to nejlepší, co má, a zajistit jim zvláštní péči a právní ochranu jako po narození, ale taktéž i před ním. Zároveň je zákonodárcům členských států uloženo, aby legislativní akty (zákony a další opatření) vytvářely možnosti k všestrannému rozvoji dítěte. Výslovně je zde uveden zájem dítěte jako hlavní měřítko zákonodárné činnosti.

K náhradní rodinné péči se blíže váže zásada 6, která zdůrazňuje potřebu dítěte po lásce a porozumění, které jsou považovány za podmínku plného a harmonického vývoje osobnosti dítěte. Jako prioritní princip je určena výchova dítěte u jeho rodičů (biologických), kteří jsou za něho odpovědní (ve spojení se zásadou č. 9). Dále by mělo být dítěti dopřáno ovzduší „*přízně, morálního i materiálního zabezpečení*.“ Pokud však dítě nemůže být se svými rodiči, ať už z jakýchkoli důvodů, jsou společnost i orgány státu povinny poskytovat dítěti zvláštní péči. Vůdčím principem výchovy dítěte (v péči jeho rodičů i dalších subjektů zodpovědných za výchovu a vedení dítěte) má být nejlepší zájem dítěte.

V brzkých dnech se dočká 20. výročí Úmluva o právech dítěte (dále v textu jen jako „ÚPD“), která, jak již bylo výše uvedeno, na DPD navázala jako modernější a hlavně propracovanější a obsáhlejší katalog práv dítěte s celosvětovou působností. Dne 20. 11. 1989 byla přijata taktéž Valné shromáždění OSN, přičemž platnosti nabyla dne 2. 9. 1990.³

Právě ÚPD zakotvila nejčastěji citovanou úpravu pojmu „nejlepšího zájmu dítěte“, kdy v článku 3 uložila státu, veřejným i soukromým zařízením sociální péče, soudům, správním i zákonodárným orgánům konat při veškerých svých činnostech vztahujícím se k dítěti s ohledem na nejlepší zájem dítěte. Tím mají všechny uvedené subjekty zajistit dítěti takovou ochranu a péči, jež je nezbytná pro jeho blaho, přičemž vždy berou ohled na práva a povinnosti jeho rodičů, zákonných zástupců nebo jiných jednotlivců právně za něho odpovědných, a činí pro to všechna potřebná zákonodárná a správní opatření. Pod činností míněné úmluvou tak jistě patří i sociální práce s ohroženými dětmi a jejich rodinami, nevyjímaje samozřejmě řešení otázky náhradní rodinné péče. Žádný z výše či níže vyjmenovaných mezinárodních dokumentů se ale ani nepokusil tento pojem nějak definovat, určit, co má být v konkrétnějším případě považováno za úkon či rozhodnutí v (nejlepším) zájmu dítěte nebo jej jinak přiblížit pro praktickou aplikaci.

I ÚPD stanoví, že oba rodiče mají společnou a prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte, stejně tak v odpovídajících případech zákonní zástupci. Základním smyslem jejich péče (rodičovské výchovy) musí přitom být zájem dítěte⁴. Výchova dítěte by měla směřovat ke všestrannému rozvoji dětské osobnosti, účtět k celospolečenským hodnotám jako jsou lidská práva, vlastní kultura a životnímu prostředí a v neposlední řadě připravit dítě na život ve společnosti.⁵ Tvůrci ÚPD si uvědomovali, že výchova dítěte není jednoduchý úkol,

³ ČR ji ratifikovala dne 7. 1. 1991, přičemž byla vyhlášena ve sbírce pod č. 104/1991 Sb.

⁴ Čl. 18 ÚPD: „1. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, vynaloží veškeré úsilí k tomu, aby byla uznána zásada, že oba rodiče mají společnou odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte. Rodiče, nebo v odpovídajících případech zákonní zástupci, mají prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte. Základním smyslem jejich péče musí přitom být zájem dítěte.

2. Za účelem zaručení a podpory práv stanovených touto úmluvou poskytují státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, rodičům a zákonným zástupcům potřebnou pomoc při plnění jejich úkolu výchovy dětí a zabezpečují rozvoj institucí, zařízení a služeb péče o děti.

3. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, činí všechna potřebná opatření k tomu, aby bylo zabezpečeno právo dětí pracujících rodičů využívat služeb a zařízení péče o děti, která jsou pro ně určena.

⁵ Čl. 29 odst. 1 ÚPD: „Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, se shodují, že výchova dítěte má směřovat k:

a) rozvoji osobnosti dítěte, jeho nadání a rozumových i fyzických schopností v co nejširším objemu;
b) výchově zaměřené na posilování úcty k lidským právům a základním svobodám, a také k zásadám zakotveným v Chartě Spojených národů;
c) výchově zaměřené na posilování úcty k rodičům dítěte, ke své vlastní kultuře, jazyku a hodnotám, k národním hodnotám země trvalého pobytu, jakož i země jeho původu, a k jiným civilizacím;

proto zavázali smluvní státy zajistit osobám pečujícím o dítě potřebnou pomoc při plnění jejich úkolu výchovy dětí a zabezpečit rozvoj institucí, zařízení a služeb péče o děti.

Rodina je považována za elementární článek společnosti a je chráněna nejenom ÚPD, ale také např. v Mezinárodním paktu o občanských a politických právech⁶, která by dítěti měla zajistit jeho zdárný vývoj. Nad tím bdí stát, který rodinu chrání a pomáhá jí v obtížných situacích. K tomuto účelu stát zřídí nejrůznější služby a zařízení péče o děti, které budou odpovídat standardům nejen bezpečnostním a ochrany zdraví, ale také personálním obsazením, kvalifikovaným personálem.

V určitých situacích má však stát přímo povinnost dítě z jeho přirozené rodiny odebrat a to tehdy, když by setrvání v rodině či udržování kontaktu s rodiči bylo v rozporu se zájmy dítěte⁷. I přesto, že stát zajišťuje i právo rodičů, aby jim proti jejich vůli nemohlo být dítě odebráno, v situaci, kdy příslušné úřady na základě soudního rozhodnutí a v souladu s platným právem a v příslušném řízení určí, že takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte, je ale takový krok přípustný (blíže čl. 9 odst. 1 ÚPD).

Je tedy v zájmu dítěte, aby nebylo déle ponecháno v pro něj škodlivém prostředí, je tak většinou odebráno buď dočasně nebo trvale ze svého rodinného prostředí. Stát má jako garant jeho příznivého vývoje povinnost poskytnout mu zvláštní ochranu a pomoc, která zahrnuje i zajištění náhradní péče. Podle odst. 3. čl. 20 ÚPD je prioritní předat dítě do výchovy vhodné fyzické osoby nebo ho osvojit vhodným osvojitelům. V nutných případech je možné ho také umístit do zařízení péče o děti. Osvojení se tak stává hlavním nástrojem náhradní rodinné péče ve chvíli, kdy rodina není schopna či ochotna zajistit výchovu a péči o dítě a selžou pomocné mechanismy státu takové rodině. Je tedy jisté v zájmu dítětem, aby osvojení jako právní institut existovalo.

Vše, co bylo výše napsáno o výchově a vývoji dítěte v jeho přirozené rodině, se později při řízení o osvojení a po něm vztahuje i na osvojitele a na jejich výchovu osvojeného dítěte. Osvojení je tedy mechanismem, který má za hlavní úkol vytvoření a dlouhodobého zajištění stálého a harmonického domova pro děti. Proto orgán příslušný k povolení osvojení tak může učinit pouze po důkladném zohlednění, je – li to v zájmu dítěte.⁸

Jelikož v některých případech, které bohužel nejsou ojedinělé, není možné najít vhodné osvojitele pro dítě v zemi jeho původu byly vytvořeny mechanismy mezinárodních osvojení, které byly ukotveny především v Úmluvě o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení.⁹ V úmluvě je tedy primárně vyjádřena subsidiarita mezinárodního

d) přípravě dítěte na zodpovědný život ve svobodné společnosti v duchu porozumění, míru, snášenlivosti, rovnosti pohlaví a přátelství mezi všemi národy, etnickými, národnostními a náboženskými skupinami a osobami domorodého původu;

e) výchově zaměřené na posilování úcty k přírodnímu prostředí.“

⁶ Vyhlášen 16. 12. 1966 Valným shromážděním OSN. Čl. 21 odst. 1: „Rodina je přirozenou a základní jednotkou společnosti a má právo na ochranu společnosti a státu.“

⁷ Např. čl. 9 odst. 3 ÚPD: „Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají právo dítěte odděleného od jednoho nebo obou rodičů udržovat pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, ledaže by to bylo v rozporu se zájmy dítěte.“ a čl. 20 ÚPD 1. Dítě dočasně nebo trvale zbavené svého rodinného prostředí nebo dítě, které ve svém vlastním zájmu nemůže být ponecháno v tomto prostředí, má právo na zvláštní ochranu a pomoc poskytovanou státem.

2. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečí takovému dítěti v souladu se svým vnitrostátním zákonodárstvím náhradní péči.

3. Tato péče může mezi jiným zahrnovat předání do výchovy, institut "kafála" podle islámského práva, osvojení a v nutných případech umístění do vhodného zařízení péče o děti. Při volbě řešení je nutno brát potřebný ohled na žádoucí kontinuitu ve výchově dítěte a na jeho etnický, náboženský, kulturní a jazykový původ.

⁸ Čl. 8 odst. 1 Evropské úmluvy o osvojení dětí: „Příslušný orgán osvojení nepovolí, pokud nebude přesvědčen, že osvojení je v zájmu dítěte.“

⁹ Přijata 29. 5. 1993 Haagskou konferencí mezinárodního práva soukromého.

osvojení. Celý proces a hlavně jeho výsledek musí být uskutečňován v nejlepším zájmu dítěte a při respektování jeho základních práv. Státy musí vyvíjet snahu, aby se předcházelo únosům, prodeji a obchodování s dětmi.

Skutečnost, že určité úkony mají být vykonávány či posuzovány v nejlepším zájmu dítěte je možné nalézt i v dalších mezinárodních dokumentech, jež se zabývají právy a ochranou dětí. Tedy například v Úmluvě o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí, Evropské úmluvě o výkonu práv dětí, v Evropské úmluvě o právním postavení dětí narozených mimo manželství a mnoha dalších.

Ani mezinárodní organizace jako UNICEF, WHO (World Health Organisation) a další neposkytují bližší vodítko k určení přesného významu a obsahu nejlepšího zájmu/blaha dítěte. Můžeme však částečně vyjít z vymezení pojmu „zdraví“, kdy je za tento stav považována nejenom nepřítomnost nemoci, ale zároveň i stav tělesného, duševního a sociálního blaha. Nemluví se tak tedy pouze o potřebách biologických jako je čistý vzduch, voda, strava, přístřeší, ochrana před nebezpečím, ale také potřeby sociální – psychické a emoční.

Všechny subjekty, které v oblasti náhradní rodinné péče pracují s dětmi si denně odpovídají na otázku, zda je jejich další kroky či rozhodnutí jsou v nejlepším zájmu dítěte. Je důvodný předpoklad, že v rámci jedné země (kultury) bude obsah pojmu vykládán stejně, resp. alespoň velmi blízce. Je poměrně zajímavé porovnání, jaká jsou kritéria pro zjišťování a rozhodování co je v nejlepším zájmu dítěte i v jiných zemích. Tím více jsou překvapující rozdíly patrné v jedné zemi.

Pro ilustraci bych proto ráda uvedla několik příkladů výkladu a praktické aplikace tohoto pojmu. V USA je pojem nejlepšího zájmu dítěte aplikován jako test, jež používají soudy při svém rozhodování ve věcech týkajících se dětí. Je to hodnocení ryze subjektivní, při kterém se ve velké míře uplatňuje individuální možnost posouzení dítěte konkrétním soudcem, kdy zohledňuje veškeré skutečnosti ovlivňující nastalou situaci. Typickým příkladem je zjišťování nejlepšího zájmu dítěte v případě, kdy soud rozhoduje, zda jej svěří do péče konkrétních osvojitelů, nebo v běžnějších případech rozpadu vztahu rodičů či v otázkách odebrání dítěte z péče jeho rodičů. Je povinností soudce „postavit“ své rozhodnutí na zjištění, jaké uspořádání bude v nejlepším zájmu dítěte. Jako faktory, jež ovlivňují nejlepší zájem dítěte, musí soudce v USA zvážit především následující body.

Do rodinného kodexu státu Texas¹⁰ byl nejlepší zájem dítěte včleněn v souladu s ÚPD a je velmi často zmiňován jako hlavní hledisko posuzování. S ohledem na odlišný právní systém, který je kromě jiného založen na následné aplikaci právních pravidel vyšších k určitého případu i v dalších s předchozím případem nespojených věcech, tzv. precedentů, vychází texaské právo v posouzení zájmu dítěte z judikátu Halley vs. Adams, který uvádí tyto skutečnosti:

1/ přání dítěte

2/ emoční a fyzické potřeby dítěte nyní a v budoucnu

3/ emoční a fyzická nebezpečí pro dítě dnes i v budoucnu

4/ rodičovské schopnosti osob, jež se uchází o svěřeni dítěte do péče

5/ sociální programy, které jsou těmto osobám k dispozici k zajištění nejlepšího zájmu dítěte

6/ plány pro rozvoj dítěte vytvořené osobami, jež žádají svěřeni dítěte do péče

7/ stabilita budoucího domova

8/ jednání nebo opomenutí rodiče, které naznačují, že jeho vztah k dítěti není správný

9/ odůvodnění takového jednání nebo opominutí

¹⁰ Bližší informace dostupné z: <http://ezinearticles.com/?What-is-the-Definition-of-Best-Interest-of-the-Child-in-Texas&id=532535>

Poněkud odlišná situace je ve státě Maine¹¹, i když má soud opět v opatrovnických věcech povinnost rozhodovat v souladu se standardem nejlepšího zájmu dítěte, tedy v každé věci má individuálně zhodnotit následující faktory:

- 1/ věk dítěte
- 2/ vztah dítěte k rodičům a dalším osobám, které mohou významně ovlivnit blaho dítěte
- 3/ názor dítěte, pokud je schopno vyjádřit jej smysluplně
- 4/ trvání a přípustnost současného uspořádání života dítěte a zda je žádoucí v tomto stavu pokračovat
- 5/ stabilita nových (nabízených) životních podmínek dítěte
- 6/ motivace stran a jejich schopnost poskytnout dítěti lásku, citové zázemí a vedení
- 7/ úroveň přizpůsobení dítěte současným podmínkám
- 8/ schopnost obou rodičů dovolit a podporovat pravidelný styk s druhým rodičem
- 9/ schopnost rodiče spolupracovat a učit se spolupracovat v otázce péče o dítě
- 10/ další (předchozí výchova jen jedním z rodičů, zneužívání či špatné chování k dítěti, trestní minulost a pověst rodiče v komunitě...)

Další porovnání můžeme provést s výčtem faktorů, které musí soud zvážit před rozhodnutím o dítěti ve státě Ohio¹²:

- 1/ přání rodičů ohledně péče o dítě
- 2/ v případě, že soud vyslechl i dítě, zohledni i přání dítěte
- 3/ vztahy dítěte k jednotlivým rodičům, sourozencům a dalším osobám, jež mohou ovlivnit nejlepší zájem dítěte
- 4/ přizpůsobení dítěte místu současného domova, školy, komunity
- 5/ psychické a fyzické zdraví zainteresovaných osob
- 6/ posouzení, který z rodičů je schopen lépe zabezpečit kontakt dítěte s druhým rodičem (popř. dalšími důležitými osobami)
- 7/ posouzení dosavadního plnění vyživovací povinnosti k dítěti
- 8/ zjištění ohledně dřívějších trestněprávních prohřešků rodičů, zda toto jednání (v případě opakování) může vést k zanedbání péče o dítě či jeho zneužívání
- 9/ zda rodiče již v předchozím období porušovali rozhodnutí soudu tak, že bránili druhému ve vykonávání rodičovských práv
- 10/ zda se rodič chystá dítě odvést do jiného státu

Jako obecné¹³, aplikovatelné pro všechny státy můžeme vyjmenovat následující faktory:

- 1/ věk a pohlaví dítěte
- 2/ duševní a fyzický stav dítěte (případná onemocnění)
- 3/ duševní a fyzický stav rodičů
- 4/ způsob života a další sociální faktory života rodičů
- 5/ emoční vazby dítěte k jeho rodičům
- 6/ schopnost rodičů zajistit dítě po stránce materiální (jídlo, oblečení, přístřeší, zdravotní péče)
- 7/ vzory dítěte (a pro dítě) co se týče vzdělání, domácího prostředí, popř. v rámci komunity, náboženského vyznání a vedení
- 8/ kvalita vzdělání, kterou je rodič schopen dítěti poskytnout
- 9/ názor dítěte (jaké řešení preferuje dítě samotné)

Ve všeho výše uvedeného je zřetelné, že posouzení, co je v zájmu dítěte bude vždy velice subjektivní a individualistické. Nicméně, vždy by především v praxi státních orgánů mělo být takové rozhodnutí řádně odůvodněné. Je sice umožněna určitá diskreční pravomoc rozhodujícího subjektu, tato však musí být aplikována nutně s ohledem na individualitu dítěte a jeho konkrétních osobnostních vlastností, fyzických a sociálních podmínek.

¹¹ Bližší informace dostupné z: <http://www.ptla.org/vlp/child.htm> .

¹² Bližší informace dostupné z: <http://www.cornwell-law.com/answers/childrens-best-interest/> .

¹³ Bližší informace přístupné z: <http://legalcatch.wordpress.com/2006/10/24/best-interest-child-law-definition-2/>

Česká republika je často kritizována za určitou stereotypnost v rozhodování o výchově dětí. Této otázce se věnoval i Ústavní soud, který v rozhodnutí pod spisovou značkou II. ÚS 363/2003 uvedl, že není přípustné nadřazovat modely fungování vztahů mezi oddělenými rodiči a nezletilými dětmi, které mají orgány veřejné moci zažité, nad zájem dítěte, který je definován v čl. 3 Úmluvy o právech dítěte. Ačkoli jsou již vícekrát vyzkoušené modely soužití rodiny po rozpadu vztahu přínosné a použitelné, nemohou být z podstaty věci bezmyšlenkovitě aplikovatelné na každé jednotlivé nezletilé dítě. Rozhodnutí proto musí být vždy individualizované ke konkrétním podmínkám a podobě nejvhodnějšího uspořádání vztahu mezi rodiči a dětmi. Na tom nemůže nic měnit ani to, že se rodiče nejsou schopni na takovémto uspořádání sami dohodnout.

„To je dáno především tím, že dítě samo je bytostí jedinečnou, nadanou nezadatelnými, nezczitelnými, nepromlčitelnými a nezrušitelnými základními právy a svobodami, a tedy bytostí, které by se mělo dostat při jejím vývinu toho nejlepšího, totiž toho, aby uvedené atributy nezůstaly prázdnými slovy.“

Proti současnému vakuu v oblasti bližšího určení obsahu pojmu nejlepší zájem dítěte se postavil i Výbor pro práva dítěte (kontrolní orgán Úmluvy o právech dítěte) ve svých závěrečných doporučeních, jak vyplývá z usnesení vlády České republiky ze dne 10. září 2003 č. 898.

Ačkoli byl (nejlepší) zájem dítěte již v té době obsažen v řadě právních předpisů¹⁴, byl znepokojen tím, že zásada nejlepšího zájmu dítěte jako přednostního hlediska dosud není odpovídajícím způsobem definována a zohledněna ve všech právních normách, soudních rozhodnutích a postupech týkajících se dětí. Dosavadní výzkumná činnost a odborná příprava pracovníků byla hodnocena jako nedostačující. Proto bylo vydáno doporučení, aby „zásada „nejlepšího zájmu dítěte“ obsažená v článku 3 byla řádně analyzována z hlediska různých situací dítěte (např. odloučení od rodičů, přezkoumání svěřeni do péče), skupin dětí (např. menšin) a zohledněna ve všech novelách právních norem týkajících se dětí, v soudním řízení, jakož i v soudních a správních rozhodnutích a v projektech, programech a službách majících dopad na děti. Výbor vyzývá účastnický stát, aby zajistil posílení výzkumných a vzdělávacích programů pro odborníky zabývajícími se dětmi a plné porozumění článku 3 Úmluvy a účinné uplatňování zásady v něm obsažené.“ Další doporučení se týkala především oblasti sociálního poradenství, práce s ohroženými subjekty a příslušné legislativy, dále otázku výživného a náhradní rodinné péče.¹⁵

¹⁴ Nyní je kromě tehdy existujících úpravy obsažen např. v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, zákoně č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákoně č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů atd.

¹⁵ 43. Výbor doporučuje, aby účastnický stát:

- (a) urychleně zkvalitnil odbornou podporu a poradenství pro rodiny zajištěním kvalifikovaných pracovníků a prostředků a zajistil, aby děti mohly zůstat ve styku s oběma rodiči v souladu s články 3, 6 a 12 Úmluvy;
- (b) provedl celkové vyhodnocení veškerých právních norem, postupů a správních rozhodnutí souvisejících s dětmi v rodině z hlediska jejich dopadu na rodinu jako celek za účelem přijetí rodinné politiky. Výbor dále vyzývá účastnický stát, aby přijal rodinnou politiku zahrnující minimální sociální zabezpečení dítěte a rodiny, bydlení a sociální služby, sladění práce rodičů s péčí o dítě, postavení žen a samozivitelů/samozivitelek, výživného, mateřské a otcovské dovolené a jiných otázek souvisejících s rodinou.
- (c) přijal a prováděl mezinárodní a vnitrostátní normy řešící tyto otázky, včetně Haagské úmluvy č. 24 o právu platném pro vyživovací povinnost z roku 1973.

45. Výbor doporučuje, aby účastnický stát:

- (a) ustavil či posílil na místní úrovni mechanismy náhradní péče v rámci systému sociálního zabezpečení a přijal účinná opatření k usnadnění, zvýšení a posílení pěstounské péče, dětských domovů rodinného typu a jiné náhradní péče rodinného typu, náležitě omezil ústavní výchovu jako formu náhradní péče;
- (b) přijal účinná opatření k posílení preventivní činnosti zaměřené na snížení počtu dětí odloučených od rodiny v důsledku sociálních problémů nebo jiných krizových situací a zajistil, aby pobyt v ústavu byl co nejkratší a aby umístění podléhalo pravidelnému přezkoumání v souladu s článkem 25;
- (c) zajistil, aby soudy používaly předběžné opatření jako opatření dočasné povahy a aby přednostním hlediskem byl nejlepší zájem dítěte;

V mnoha Výborem kritizovaných oblastech byl vykonán velký pokrok, definice pojmu nejlepšího zájmu dítěte však vypracována nebyla a bohužel nevznikly ani ucelené vzdělávací publikace pro šíření povědomí v odborné i laické společnosti o plném obsahu pojmu.

Definici, i když pouze ad hoc, přinesl Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011, schválený vládou České republiky dne 13. července 2008, kde je v sekci „Definice užívaných pojmů“ obsaženo následující vymezení: *takový stav, kdy je zachována životní úroveň a podmínky, nezbytné pro jeho zdravý tělesný, duševní, duchovní, mravní a sociální rozvoj a je chráněno právo dítěte na plný a harmonický rozvoj jeho osobnosti a schopností; plnohodnotné dětství a osobní potenciál dítěte je plně vyvinut v rámci rodiny; cizí péče a podpora je dítěti poskytována jen v nezbytně nutné míře.*“

Při bližším zkoumání však zjistíme, že uvedený text je kompilací několika útržků článku ÚPD, jež jsou vytrženy z kontextu a poskládány za sebe, zdá se, z hlediska stylistického, bez ohledu na ÚPD de facto určenou důležitost. Jako podmínka zdravého všestranného vývoje a rozvoje dítěte je pak postaveno materiální zabezpečí. Je neoddiskutovatelné, že bez určitého finančního a jiného zabezpečení je poskytování kompletního zajištění dítěti obtížné. Pokud bychom však přistoupili na tento princip, znamenalo by to, že rodina ze sociálně slabší vrstvy společnosti není schopna zdárně vychovat dítě, což jistě není pravda. Je dlouhodobě kritizovaným faktem, že v ČR je množství dětí umisťovaných mimo jejich biologickou rodinu právě z důvodu sociální nedostatečnosti/chudoby, přičemž je vytýkána nedostatečná preventivní aktivita státních orgánů tak, aby se předešlo již vzniku tohoto nežádoucímu stavu.

V této problematice se především jedná o zhodnocení všech skutečností týkajících se dítěte a ovlivňujících jeho život jak samostatně, tak i v celkovém systému takovým způsobem, aby mohlo být zodpovědně rozhodnuto o jeho dalším osudu s vědomím, že takové rozhodnutí je v nejlepším zájmu dítěte. Děti jsou budoucími dospělými, kteří budou ovlivňovat další chod naší společnosti, proto je v zájmu jejího rozvoje dbát co nejvíce na výchovu dětí tak, aby byla životní situace dítěte uspořádána a mohly být trvale, smysluplně a individuálně uspokojovány životní potřeby dítěte.

V tomto textu jsem se snažila ukázat, jak mnohotvárné mohou být podmínky v jedné zemi a tím přispět i inspirací, co může být bráno v potaz při řešení otázek týkajících se dětí. Vždy je však třeba důsledně dbát na individualitu každého dítěte, kdy výborné řešení pro jedno dítě v žádném případě nemusí vyhovovat dalšímu.

Závěrem je nutno poznamenat, že ačkoli bylo v celém příspěvku je používáno pojmu „nejlepší zájem dítěte“ v singuláru, tedy že onen zájem je pouze jeden jediný, jeho obsah však může být chápán mnoholybře. Současný trend v oblasti mezinárodních smluv, které, jak bylo zmíněno výše, jsou primárním zdrojem aplikace zkoumaného pojmu, však již ve svém textu zmiňují nejlepší „zájmy“ dítěte (best interests of the child). Je tak opět zdůrazněna myšlenka, že zájem dítěte není ve svém obsahu jednotný, není možno jej chápat ve smyslu jediného aspektu, ale právě naopak zdůrazňuje jeho mnohotvárnost vzhledem k individualitě každého dítěte, jeho životního osudu a podmínek.

Další, výše neuvedené zdroje:

www.helcom.cz

<http://untreaty.un.org/>

www.destkaprava.cz

(d) zajistil, aby děti mladší patnácti let nebyly umisťovány do zařízení společně s mladistvými delikventy a aby jejich umístění bylo v souladu i s ostatními zásadami a ustanoveními Úmluvy;

(e) přijal veškerá potřebná opatření ke zlepšení podmínek v ústavech v souladu s článkem 3 Úmluvy a zvýšil účast dětí;

(f) poskytl podporu a odbornou přípravu pro pracovníky institucí, včetně sociálních pracovníků;

(g) zajistil odpovídající následná opatření a podporu při reintegraci a služby pro děti propouštěné z ústavní péče.

Martin Kornel, Katedra občanského práva Masarykovy univerzity
Zbavení rodičovské zodpovědnosti

Abstrakt:

Príspevek úvodom stručne popisuje českou právní úpravu zbavování rodičovské zodpovědnosti. Následně podává hlubší výklad k účelu a smyslu tohoto institutu. Zvláštní pozornost pak věnuje roli OSPD při zahájení tohoto řízení a náležitostem podnětu k jeho zahájení. Přitom se zaměřuje především na rozhodovací činnost českých soudů v této oblasti.

Text:

Zbavení rodičovské zodpovědnosti představuje jeden z nejzávažnějších právních nástrojů, umožňujících státním orgánům zasáhnout do rodinného života, přesněji do vztahu mezi rodičem a nezletilým dítětem. Vzhledem k tomu by měl být tento institut využíván tak, aby k zásahu do rodinného života docházelo pouze, pokud je to nezbytné k ochraně života, zdraví, vývoje a práv dítě a pokud není možné použití jiných, mírnějších, prostředků.¹ Takový požadavek na zásahy státu do rodinného života ostatně vznáší rovněž čl. 8 odst. 2 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.

Podle statistických údajů z posledních let je zjevné, že v oblasti soudního rozhodování o rodičovské zodpovědnosti je rozhodnutí o zbavení rodičovské zodpovědnosti jedním z nejčastějších způsobů řešení problémů v této oblasti.² S ohledem na to je nutné tomuto tématu věnovat zvýšenou pozornost.

Rodičovská zodpovědnost představuje dle § 31 zákona č. 94/1963 Sb., zákona o rodině (dále jen „ZR“) souhrn práv a povinností rodiče při péči o nezletilé dítě, při zastupování nezletilého dítěte a při správě jeho jmění.

Rodičovská zodpovědnost náleží rodiči od okamžiku narození dítěte do jeho zletilosti, přičemž soud má možnost za určitých podmínek rodičovskou zodpovědnost rodiče pozastavit (§ 44 odst. 1 ZR), omezit (§ 44 odst. 2 ZR), a dokonce rodiče rodičovské zodpovědnosti zbavit. Tento příspěvek si klade za cíl čtenáře důkladněji seznámit s poslední z uvedených možností, tedy s právní úpravou ve věcech zbavení rodičovské zodpovědnosti.

¹ Ve smyslu principu proporcionality. K tomu srov. Rozhodnutí Ústavního soudu ČR ze dne 12. 10. 1994 Pl. ÚS 4/94 nebo *Holländer, P.* Ústavněprávní argumentace. Ohlédnutí po deseti letech Ústavního soudu. 1. vydání. Praha : Linde, 2003, s. 20 a násl.

² Tak v roce 2007 soudy rozhodly o zbavení rodičovské zodpovědnosti u 143 matek, 224 otců a v 111 případech byli rodičovské zodpovědnosti zbaveni oba rodiče. V roce 2008 pak soudy zbavily rodičovské zodpovědnosti matku v 148 případech, otce ve 174 případech a oba rodiče 109 případech. Oproti tomu například o omezení rodičovské zodpovědnosti rozhodly soudy v roce 2007 u 27 matek, 20 otců a 18 krát u obou rodičů a v roce 2008 u 29 matek, 20 otců a 73 krát u obou rodičů. Statistiky převzaty ze statistických ročenek Ministerstva spravedlnosti ČR. Viz Ministerstvo spravedlnosti ČR [on-line] [cit. 10. 4. 2009]. <http://portal.justice.cz/justice2/ms/ms.aspx?o=23&j=33&k=3397&d=47145>.

Podmínky pro zbavení rodičovské zodpovědnosti stanoví v zákonné rovině § 44 odst. 3 ZR, podle kterého *Zneužívá-li rodič svou rodičovskou zodpovědnost nebo její výkon nebo ji závažným způsobem zanedbává, soud jej rodičovské zodpovědnosti zbaví.* Zákon o rodině dále stanoví v § 44 odst. 4, že *Dopustil-li se rodič úmyslného trestného činu proti svému dítěti či ke spáchání trestného činu své dítě mladší patnácti let použil, popřípadě se dopustil trestného činu jako spolupachatel, návodce či pomocník k trestnému činu spáchanému jeho dítětem, soud vždy posoudí, zda tu nejsou důvody pro zahájení řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti.* Typicky budou trestnými činy, kterých se může rodič dopustit proti svému dítěti například opuštění dítěte (§ 212 zákona č. 140/1964 Sb., trestní zákon (dále jen „TrZ“)), týrání svěřené osoby (§ 215 TrZ), ohrožování výchovy mládeže (§ 217 TrZ) a pohlavní zneužívání (§ 242 TrZ).³ Tyto trestné činy přitom zůstávají trestnými, v některých případech po menších kosmetických úpravách, také podle nového zákona č. 40/2009 Sb. trestní zákoník, který nabude účinnosti 1. 1. 2010. Trestným činem, ke kterému rodič své dítě mladší patnácti let použil nebo se jej dopustil jako spolupachatel, návodce nebo pomocník, je typicky krádež nebo loupež.⁴

Z výše uvedeného tedy plyne, že zákon o rodině v § 44 odst. 3 předpokládá, že zbavení rodičovské zodpovědnosti je možné, pouze pokud dochází k **a) zanedbávání rodičovské zodpovědnosti** nebo **b) zneužívání rodičovské zodpovědnosti**.

Dle rozhodovací praxe soudů se za zanedbávání rodičovské zodpovědnosti považuje zejména:

- dlouhodobé neplnění rodičovských práv a povinností,
- trvalé ponechání dítěte ve výchovném zařízení spojené s nezájmem o toto dítě a s neprojevením snahy převzít je do rodinné výchovy,
- nemorální způsob života rodičů,
- soustavné neplnění vyživovací povinnosti k dítěti,
- trestní postih pro zanedbání povinné výživy podle § 213 TZ,⁵
- pokud rodič neprojevil o nezletilého jakýkoliv zájem, neposílal dárky, nad rámec běžného výživného mu neposkytoval ničeho, neinformoval se o jeho zdravotním stavu, prospěchu ve škole a nepokusil se s nezletilým navázat kontakt.⁶

K tomuto demonstrativnímu výčtu nutno přidat podmínku, aby rozhodnutí bylo v nejlepším zájmu dítěte, který by měl být spolehlivě zjištěn. Rovněž by v souladu s § 100 odst. 4 o.s.ř. měl být zjištěn a vzat v potaz názor nezletilého zjištěný pokud možno jeho výsledkem před soudem.

Zaměříme-li se na jedno z posledních rozhodnutí Nejvyššího soudu ve věci zbavení rodičovské zodpovědnosti, zjistíme, že soud měl za to, že v zájmu nezletilého není zachování rodičovské zodpovědnosti rodiči, za situace, kdy nezletilý D., narozený mimo manželství rodičů, žil od narození se svojí matkou, která o něj řádně pečovala a otec o něj od roku 1994 neprojevil jakýkoliv zájem. Neposílal mu žádné dárky, neinformoval se o jeho zdravotním stavu ani prospěchu ve škole, nepokusil se s nezletilým navázat kontakt, přičemž ani sám nezl. D. se otcem v době rozhodování nechtěl stýkat, neboť jej prakticky neznal a neměl k němu citový vztah. Proto byly dány podmínky pro zbavení rodičovské zodpovědnosti otce k

³ K tomu shodně např. Hrušáková, M. a kol. Zákon o rodině. Zákon o registrovaném partnerství. Komentář. 4. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009, s. 172.

⁴ Tamtéž.

⁵ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR sp. zn. R 41/1974.

⁶ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 2873/2005.

nezletilému ve smyslu § 44 odst. 3 zákona o rodině a k zamítnutí návrhu otce na úpravu styku s nezl.

V tomto rozhodnutí Nejvyšší soud dále připomněl, že ke zbavení rodičovské zodpovědnosti nestačí jen ojedinělé vybočení nebo opomenutí rodičovské péče, ale zneužívání či zanedbávání rodičovské zodpovědnosti musí dosáhnout takového stupně, že zbavení rodičovské zodpovědnosti je jediným účinným prostředkem ochrany dítěte. Předpokladem pro zbavení rodičovské zodpovědnosti je, že rodič neplní své povinnosti, ač by je plnit mohl.

V duchu těchto závěrů také Veřejný ochránce práv zastává stanovisko, že z předpisů ZR a o soc.pr. ochraně dětí jednoznačně vyplývá, že jedním z prvořadých zájmů dítěte je vyrůstat ve funkční rodině. Zákon o soc.pr. ochraně dětí je postaven na koncepci, že hlavním způsobem řešení situace ohroženého dítěte má být ozdravení rodinného prostředí neboli „sanace“ vlastní rodiny dítěte.⁷ Zjevně tedy připomíná, že v duchu čl. 8 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod je stát povinen činit aktivní opatření směrem k zachování a ochranně rodinného života dítěte.

Rovněž lze souhlasit se stanoviskem Veřejného ochránce práv, podle kterých by například materiální nedostatek nebo špatné bytové podmínky neměly být pro orgán sociálně-právní ochrany dětí (dále jen „OSPD“) důvodem k úvahám nad nařízením ústavní výchovy a už vůbec ne pro podnět ke zbavení rodičovské zodpovědnosti.⁸ Tomu odpovídá skutečnost, že zbavení a omezení rodičovské zodpovědnosti nemusí být nutně konečná opatření a je možné, aby byla rodičovská odpovědnost obnovena, pokud odpadly důvody, pro které k omezení či zbavení došlo, avšak samozřejmě pouze pokud již nedošlo k osvojení dítěte.

Je důležité odlišovat rodičovskou zodpovědnost od rodičovství jako takového. Není tedy možné se domnívat, že zbavením rodičovské zodpovědnosti dojde ke ztrátě všech práv a povinností rodiče k nezletilému dítěti. V případě vyživovací povinnosti rodiče vůči dítěti zákon o rodině dokonce stanovil pro případ zbavení rodičovské zodpovědnosti *expressis verbis* v § 44 odst. 5 ZR, že vyživovací povinnost rodiče vůči dítěti nezaniká. Rovněž právo na styk s dítětem je nutno vnímat izolovaně od rodičovské zodpovědnosti, neboť nic soudu nebrání v tom, aby upravil ve smyslu § 27 odst. 2 zákona o rodině styk toho rodiče, který je rodičovské zodpovědnosti zbaven, s nezletilým dítětem.⁹ Samozřejmě styk rodiče zbaveného rodičovské zodpovědnosti soud upraví pouze, jsou-li splněny zákonné podmínky, tedy vyžaduje-li to zájem na jeho výchově a poměry v rodině. Ovšemže pokud nebude styk rodiče s dítětem upraven soudním rozhodnutím, nebude se jej moci takový rodič domoci. Pravděpodobně i s ohledem na výkladové problémy v této oblasti tvůrci nového občanského zákoníku zahrnuli do § 814 povinnost soudu posoudit, *zda je vzhledem k zájmu dítěte nezbytné omezit právo rodiče osobně se stýkat s dítětem*.¹⁰ Jak vyplývá z důvodové zprávy,

⁷ Stanovisko Veřejného ochránce práv ve věci podnětu sp.zn. 4464/2002/VOP/TL.

⁸ Stanovisko Veřejného ochránce práv ve věci podnětu sp.zn. 487/2003/VOP/TL. Shodně Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva z 26. 10. 2006, *Wallová a Walla v. Česká republika*, (stížnost č. 23848/04).

⁹ K tomu shodně např. *Motejl, O., Černá, I., Panovská, K., Matyášová, P.* Rodina a dítě - Sborník stanovisek veřejného ochránce práv [on-line] [cit. 26.10.2009]. str. 45-46. Dostupné z http://www.vzd.cz/sites/default/files/Rodina_a_dite_Sbornik_stanovisek_veřejneho_ochrance_prav.pdf

¹⁰ Vládní návrh občanského zákoníku [cit. 26.10.2009]. Dostupné z http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Vladni_navrh_obcanskeho_zakoniku_LRV_090430_final_s%20obsahem.pdf

nic by nemělo bránit soudu v tom, aby o styku rozhodl i později, popřípadě se zřetelem na změnu poměrů.¹¹

Orgán sociálně-právní ochrany dětí a zbavování rodičovské zodpovědnosti

Role orgánu sociálně-právní ochrany dětí v těchto věcech může být zásadně dvojí: 1) může iniciovat svým podnětem adresovaným soudu zahájení řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti v situaci, kdy má za to, že jsou k tomu splněny zákonné podmínky; 2) v řízení bude ustanoven dítěti jako opatrovník a bude je v řízení zastupovat a hájit jeho zájmy.

Ještě před podáním podnětu k zahájení řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti by však OSPD měl učinit především následující kroky:

Zjistit stanoviska rodičů a dítěte ke zbavení rodičovské zodpovědnosti a k okolnostem a důvodům, které považuje OSPD za rozhodné k naplnění zákonných podmínek pro zbavení rodičovské zodpovědnosti. Je třeba zdůraznit především nutnost zjištění názoru a stanoviska nezletilého dítěte pokud možno osobním rozhovorem, protože zbavení rodičovské zodpovědnosti se jej bezprostředně dotkne a cílem samotného řízení je ochrana zájmů dítěte.

OSPD by měl také přijmout a učinit opatření, která by podnítila znovuoobnovení nebo navázání vztahu rodič-dítě, a vedla rodiče k správnému výkonu rodičovské zodpovědnosti. Především se tak může jednat například o **projednání** ve smyslu § 10 odst. 1 písm. c) a d) zákona č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí (dále jen „ZSPOD“), **poskytnutí poradenské činnosti** ve smyslu § 11 ZSPOD nebo **uložení povinnosti využít pomoc odborného poradenského zařízení** podle § 12 ZSPOD. Také může učinit **výzvu rodiči** k řádnému plnění rodičovské zodpovědnosti a jiných práv a povinností rodiče, například k plnění vyživovací povinnosti. Samozřejmě lze uvažovat také o využití **opatření** ve smyslu § 43 odst. 1 ZR, tedy napomenutí rodiče nebo dítěte, dohled nad nezletilým nebo uložení omezení. V tomto ohledu dokonce podle Veřejného ochránce práv *probíhá-li soudní řízení o návrhu na zbavení rodičovské zodpovědnosti rodiče, orgán sociálně-právní ochrany dětí je nadále povinen s tímto rodičem spolupracovat. Totéž platí i v případě, že by došlo ke zbavení jeho rodičovské zodpovědnosti, neboť se nejedná o nezrušitelné opatření.*¹²

Pokud se jedná o samotný podnět OSPD soudu k zahájení řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti, nejsou výslovně stanoveny žádné konkrétní požadavky na jeho obsah. Je tomu tak především proto, že řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti patří mezi tzv. řízení nesporná ve smyslu § 81 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád (dále jen OSŘ), která může soud zahájit i bez návrhu z vlastní iniciativy. V tomto smyslu by tedy mohlo k zahájení řízení stačit, aby v podnětu byl uveden důvod, pro který má OSPD za to, že by mělo být řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti zahájeno. Avšak s ohledem na zásadu efektivity a hospodárnosti soudního řízení lze více než doporučit, aby byly obsahem podnětu také další důležité informace a údaje.

Samozřejmostí by mělo být splnění obecných náležitostí podání ve smyslu § 42 OSŘ, tedy označení soudu, kterému je podání určeno (pravidelně obecný soud nezletilého); označení stran (v tomto případě jimi budou zákonní zástupci nezletilého a nezletilý); označení cíle návrhu (toto je možné například formulováním návrhu na rozhodnutí soudu – např. *Soud*

¹¹ Důvodová zpráva k návrhu občanského zákoníku. [cit. 26.10.2009], str. 202-203. Dostupné z http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Duvodova_zprava_OZ_LRV_090430_final.pdf

¹² Stanovisko Veřejného ochránce práv ve věci podnětu sp.zn. 437/2006/VOP/KP.

zbavuje otce ..., nar. ..., rodičovské zodpovědnosti k nezletilé ..., nar. ...). Podání by mělo být nepochybně odůvodněno, podepsáno a datováno.

V rámci odůvodnění podnětu na zahájení řízení o zbavení rodiče rodičovské zodpovědnosti by měl OSPD především:

- popsat rodinnou situaci dítěte;
- popsat kroky, které byly učiněny před podáním podnětu včetně jejích výsledků;
- popsat v čem spočívá zanedbávání nebo zneužívání rodičovské zodpovědnosti rodičem;
- doložit tvrzení uvedená v podání důkazními prostředky anebo alespoň důkazní prostředky označit, aby je mohl soud v rámci řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti použít, může se jednat například o zápisy z jednání se zákonnými zástupci a nezletilým, apod.

Závěrem

Z tohoto příspěvku jasně vyplynulo, že orgán sociálně-právní ochrany dětí hraje v řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti nezastupitelnou úlohu, přitom je třeba mít na mysli, že jeho úkoly sahají již do doby před zahájením řízení a navíc samotným zbavením rodičovské zodpovědnosti nekončí.

Závěrem je také vhodné upozornit na to, že právní úprava zbavení rodičovské zodpovědnosti nepodléhá přílišným změnám, když již podle zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném mohl soud dle § 61 odst. 2 rodiče zbavit rodičovské moci (*tehdejší obdoba rodičovské zodpovědnosti*) pokud jí rodiče zneužívali anebo zanedbávali hrubě povinnosti z rodičovské moci plynoucí. Nad rámec současné úpravy bylo možné rodiče rodičovské moci zbavit také tehdy, pokud jejímu výkonu vadila trvalá překážka. Od přijetí současného zákona o rodině pak právní úprava nedoznala takřka žádných změn a také v návrhu nového občanského zákoníku, pokud se jedná o zbavení rodičovské zodpovědnosti, výraznější změny nenalezneme. Je tomu tak pravděpodobně zejména proto, že v této oblasti naše současná úprava relativně odpovídá evropským trendům.¹³

¹³ Například podle Principles of European Family Law Regarding Parental Responsibilities vypracovaných Evropskou komisí pro evropské rodinné právo (CEFL), by měl být rodič rodičovské zodpovědnosti zbaven, pokud *jeho chování nebo opomenutí působí vážné ohrožení osoby nebo majetku dítěte*. Viz *Commission on European Family Law. Principles of European Family Law Regarding Parental Responsibilities* [cit. 26.10.2009]. **Principle 3:32**. Dostupné z <http://www2.law.uu.nl/priv/cefl/> v sekci Parental Responsibilities.

OTÁZKY SUBSIDIARITY – PĚSTOUNSKÁ PÉČE VS. MEZINÁRODNÍ OSVOJENÍ

Mgr. Petr Sedlák

1) Podstata principu subsidiarity

Princip subsidiarity je jedním ze základních principů mezinárodních osvojení. Jeho praktickou podstatou je, aby došlo k zajištění náhradní rodinné péče pro dítě v zemi, kde se narodilo. Pokud toto není možné, může zajistit mezinárodní osvojení permanentní, trvalou rodinu pro dítě, které potřebuje domov. V teoretické rovině slouží princip subsidiarity k ochraně nejlepších zájmů dítěte vyplývajících z jednotlivých práv garantovaných Úmluvou o právech dítěte a spočívá v ochraně dítěte před negativními důsledky umístění dítěte do ciziny. Princip subsidiarity mezinárodních osvojení je založen na čl. 21 Úmluvy o právech dítěte.

Na tomto místě se patří upozornit na zásadní rozpory mezi originálním zněním a českým překladem čl. 21 písm. b) Úmluvy:

- originálním zněním: „*if the child cannot be placed in a foster or an adoptive family or cannot in any suitable manner be cared for in the child's country of origin.*“
- české znění: „*pokud dítě nemůže být předáno do výchovy v zařízení péče o děti nebo rodině osvojitele nebo o ně nemůže být pečováno jiným vhodným způsobem v zemi jeho původu.*“

2) Problémy spojené s aplikací principu subsidiarity

V rámci porovnávání možností, které poskytuje dítěti systém mezinárodního osvojení a které poskytuje dítěti pěstounská péče v podmínkách ČR, je třeba vycházet z dlouhodobých zkušeností českého ústředního orgánu pro zprostředkování osvojení z a do ciziny, tedy Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí.

Vzhledem ke skutečnosti, že pro většinu dětí, jejichž spisy jsou postoupeny Úřadu pro zprostředkování osvojení do ciziny, je zásadně pravděpodobnější možnost zprostředkování pěstounské péče, lze konstatovat, že při osvojení do ciziny je výrazně akcentovaný prvek dlouhodobě větší jistoty vztahů než je tomu u pěstounské péče. U dětí, které jsou cílovou skupinou práce Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí, lze jen s obtížemi očekávat reintegraci dítěte do biologické rodiny.

Další zásadní skutečností, kterou je třeba mít při hodnocení vztahu pěstounské péče a mezinárodních osvojení na zřeteli, je fakt, že současný svět je natolik propojen a globalizován, že lze spekulovat i o vhodnosti poskytovat ochranu dětem i v širším než národním měřítku

3) Princip subsidiarity a aplikovatelné mezinárodní instrumenty

Z pohledu aplikovatelnosti mezinárodních instrumentů je třeba předně konstatovat jejich základní charakteristiky. Úmluva o právech dítěte je katalogem dětských práv, jehož podstatou je vytvořit rámec pro právní řád jednotlivých smluvních států. Aplikovatelnost a možnost dovolat se práv daných Úmluvou o právech dítěte je obdobný jako způsob dovolání se práv daných např. Listinou základních práv a svobod tak, jak je uvozena do českého právního řádu zákonem č. 2/1993 Sb. Úmluva o právech dítěte jako své přední hledisko („primary consideration“) při činnostech spojených s dětmi označuje soulad s nejlepšími

zájmy dětí („best interests of the child“). Jelikož nikde ve svém textu tento pojem necharakterizuje (srov. příspěvek Mgr. Michaely Janočkové), lze v nejobecnější rovině konstatovat, že práva dítěte, jak je Úmluva vymezuje ve svých jednotlivých člancích, při hodnocení právní síly Úmluvy, mohou sloužit jako demonstrativní výčet jednotlivých práv dítěte, resp. jako výčet jednotlivých zájmů dítěte, která má stát chránit s autoritou propůjčenou předpisům nejvyšší právní síly. Dle mého názoru nelze v souvislosti s uvedeným absolutizovat pouze jeden z projevů nejlepších zájmů dětí – tedy jedno konkrétní právo, kterým je i právo chráněné aplikací principu subsidiarity, jak bylo vymezeno v úvodu.

Jiná je podstata Haagské úmluvy o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení. Haagská úmluva buduje systém spolupráce ústředních orgánů při zprostředkování osvojení. Její ustanovení přímo stanovují povinnosti přímo aplikovatelné na činnost ústředních orgánů a pověřených organizací. Haagská úmluva je postavena na zohlednění pravidel čl. 21 Úmluvy o právech dítěte, když mimo jiné je princip subsidiarity výslovně uznán v třetím odstavci preambule Haagské úmluvy. Dále jsou jako základ haagské úmluvy v pátém odstavci preambule uznány mezinárodní dokumenty vč. Úmluvy o právech dítěte. Princip subsidiarity je třeba jako základ úmluvy chápat i v souladu s čl. 1 písm. a) a čl. 4 písm. b) Haagské úmluvy

4) Princip subsidiarity a Guide to Good Practice

Haagská konference mezinárodního práva soukromého pravidelně vydává k jednotlivým přijatým úmluvám dokument obvykle zvaný Guide to Good Practice, který reflektuje praxi s používáním jednotlivého instrumentu. Nejinak je tomu i v případě Haagské úmluvy, z jejíhož Guide bych si dovolil volně přeložit:

- odstavec 48: *„Avšak, státy by se též měly ujistit, že snahy k dosažení tohoto cíle [umístění dítěte ve státě původu – pozn.aut.] neúmyslně nepoškozují děti přehnaným oddalováním trvalého řešení prostřednictvím mezinárodního osvojení. Státy by měly garantovat trvalost, plánovanou v nejkratším možném čase pro každé dítě zbavené jeho/jejích rodičů. Politika by měla spíše pracovat k podpoře ochrany rodiny a národních řešení, než k bránění mezinárodním osvojením.“*
- odstavec 51: *„Národní osvojení nebo jiná trvalá rodinná péče je obecně preferovaná, ale jestli je zde nedostatek národních osvojitelských rodin nebo pečovatелů, není, jako obecné pravidlo, preferovatelné nechat dítě čekající v institucích, když existuje vhodné trvalé rodinné umístění v cizině“ a „Hledání domova pro dítě ve státě původu je pozitivní krok, ale dočasný domov v zemi původu není ve většině případů upřednostněný před trvalým domovem kdekoliv.“*
- odstavec 53: *„Někdy bývá uvedeno, že správná interpretace subsidiarity je, že mezinárodní osvojení by měly být viděny(brány) jako ta poslední možnost. Toto není záměrem Úmluvy. Národní řešení pro děti jako zůstat trvale v instituci, nebo mít mnoho dočasných pěstounských domovů, nemohou, ve většině případů, být považována za řešení preferovaná před mezinárodními osvojeními. V tomto smyslu je třeba považovat za poslední možnost institucionalizaci.“*

5) Princip subsidiarity a systém SPO

Proces zprostředkování osvojení do ciziny je upraven zejm. ust. § 25 ZSPOD. Pro rychlost zprostředkování osvojení do ciziny jsou významná ust. § 22 odst. 8 písm. a) ZSPOD a ust. § 23 odst. 3 písm. a) ZSPOD. Zásadní komplikace způsobuje stanovení lhůt dle ust. § 22 odst. 8

ZSPOD, dle kterého má krajský úřad lhůtu pro postoupení dokumentace Ministerstvu práce a sociálních věcí 15 dnů, zatímco Ministerstvu práce a sociálních věcí zákon žádnou lhůtu k postoupení kopie spisové dokumentace Úřadu nestanovuje. S ohledem na vázanost ČR mezinárodními úmluvami a za zdůraznění a při vědomí si principu ochrany nejlepších zájmů dětí, je třeba vyložit absenci zákonné lhůty jako požadavek na bezodkladné postoupení dokumentace Úřadu ke zprostředkování osvojení do ciziny, pokud takovému postupu nebrání objektivní příčiny. Tímto postupem nelze dovozovat zkrácení možností umístění dítěte v národním prostředí, neboť postoupením dokumentace nedochází k ukončení procesu zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče v ČR, resp. k ukončení zprostředkování náhradní rodinné péče v ČR není zákonem předpokládáno.

O systému zprostředkování lze konstatovat následující:

- O zprostředkování osvojení do ciziny rozhoduje Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí.
- Děti do registru Úřadu postupuje Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- O pěstounské péči rozhodují orgány SPO na národní úrovni.
- Není dán zákonný předěl ve zprostředkování ani sjednocen systém posuzování budoucích osvojitelů.
- Pěstounská péče nemá vždy přednost před mezinárodním osvojením – třeba posoudit otázku respektování nejlepších zájmů dítěte.
- Posuzování pěstounské péče a mezinárodního osvojení je institucionálně odděleno – nemůže tedy dojít k posouzení, co je vhodnější.
- Zprostředkování pěstounské péče a mezinárodního osvojení může probíhat paralelně – může dojít ke konfliktu zprostředkování.

V případě možných řešení de lege ferenda by bylo vhodné vymezit časový předěl, kdy se přerušuje zprostředkování osvojení buď na úrovni ministerstva nebo Úřadu, přičemž by mělo být řešení zvoleno tak, aby bylo vždy v zájmu dítěte, což však při současné právní úpravě není zajištěno, neboť vždy bude záležet pouze na úhlu interpretace dané situace.

S maximální mírou zjednodušení lze předestřít, že řešením uvedené situace by bylo, za zachování stávajícího systému orgánů sociálně-právní ochrany dětí, přesné zákonné vymezení okamžiku přerušování zprostředkování buď ministerstvem nebo Úřadem k okamžiku vydání Oznámení o vhodnosti jedním z dotčených subjektů. Druhou možností je hlubší zásah do systému orgánů sociálně-právní ochrany dětí, o kterém lze diskutovat i v souvislosti s budoucími nutnými změnami zprostředkování náhradní rodinné péče, které budou navázány na rekodifikaci občanského zákoníku.

V případě reformy systému je logickým a nejjednodušším řešením částečné zvýšení kompetencí ministerstva tak, že by ministerstvo převzalo zprostředkování osvojení ve vztahu k cizině od Úřadu. Toto řešení by mělo dvě významné výhody. Jednak by ministerstvo samo rozhodovalo o umístění dítěte buď do ČR nebo do ciziny po uplynutí zákonných lhůt, tedy došlo by pravděpodobně k nejčistší podobě zvažování uplatnění principu subsidiarity ve vztahu k nejlepším zájmům dítěte. Druhá by se otevřela možnost k systémovému oddělení Úřadu a ministerstva, když by de facto v kompetenci Úřadu zůstaly pouze justiční agendy, které organizace předcházející vzniku Úřadu vykonávaly vždy v gesci Ministerstva spravedlnosti. Tím by se umožnila diskuse o navrácení historického stavu Úřadu před rokem 2000.

ZPROSTŘEDKOVAT ČI NEZPROSTŘEDKOVAT - TO JE, OČ TU BĚŽÍ

Mgr. Petr Sedlák

Dle internetové mutace Hospodářských novin (HN.IHNED.CZ) ze dne 9. 9. 2009 Ministerstvo (práce a sociálních věcí) připravilo metodu, jak by si mohli zájemci adoptovat děti přímo z porodnice. Dle sdělení ministerstva by krajské úřady mohly dítěti najít adoptivní rodiče ještě předtím, než těhotná žena, která chce dítě odložit, porodí. V takové situaci by obě strany podepsaly příslušné dokumenty ještě před porodem a dítě by putovalo hned do nové rodiny. Biologická matka by pak dodatečně podepsala souhlas s osvojením. Cílem je dle ministerstva minimalizovat citovou deprivaci dítěte v ústavu.

Zpráva pro denní tisk poskytnuta náměstkem ministra práce a sociálních věcí MUDr. Hoškem byla založena na návrhu metodického pokynu pro uvedenou možnost zprostředkování osvojení.

1) Úmluva o právech dítěte - důvod pro či proti?

Ministerstvo se v návrhu metodického pokynu především opírá o ustanovení Úmluvy o právech dítěte, z nichž následně dovozuje povinnost orgánů SPO k činnostem při zprostředkování osvojení s adresným souhlasem. Na úvod je třeba konstatovat, že charakter úmluvy jako úmluvy o lidských právech potvrdil svou judikaturou Ústavní soud ČR. Z nálezů 103/1997 Sb. lze citovat: „*Tato Úmluva [CRC – pozn. autora], která je nepochybně mezinárodní smlouvou o lidských právech a základních svobodách, byla formou sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí ve Sbírce zákonů vyhlášena pod č. 104/1991 Sb. poté, co s Úmluvou vyslovilo souhlas Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky a prezident České a Slovenské Federativní Republiky ji ratifikoval. Ratifikační listina byla uložena u generálního tajemníka OSN, depozitáře Úmluvy, dne 7. ledna 1991. Po zániku České a Slovenské Federativní Republiky převzala Česká republika práva a závazky z uvedené mezinárodní smlouvy podle čl. 5 odst. 2 ústavního zákona České národní rady č. 4/1993 Sb., o opatřeních souvisejících se zánikem České a Slovenské Federativní Republiky, svou sukcesi do této smlouvy s platností od 1. ledna 1993 oznámila dopisem ministra zahraničních věcí České republiky, který byl uložen u generálního tajemníka OSN jako depozitáře Úmluvy dne 22. února 1993 a jeho přijetí bylo potvrzeno dne 7. července 1993. [odstavec – pozn. autora] Uvedená Úmluva, již je Česká republika ve smyslu čl. 10 Ústavy vázána,...*“ V dané souvislosti je třeba připomenout i znění čl. 10 Ústavy v době rozhodování Ústavního soudu, který v předmětné době upravoval otázku mezinárodních smluv následovně: „*Ratifikované a vyhlášené mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách, jimiž je Česká republika vázána, jsou bezprostředně závazné a mají přednost před zákonem.*“ Z Úmluvy vyplývá primární odpovědnost rodiče za zdravý vývoj dítěte a ochranu jeho práv. Lze souhlasit s tím, že primárním cílem působení orgánu SPO v období před narozením dítěte by měla být výchova svými vlastními rodiči. Za problematické však lze považovat kroky směřující k vedení dokumentace a úkonů směřujících ke zprostředkování osvojení k ještě nenarozenému dítěti, neboť nelze predikovat rozhodnutí rodičů po narození dítěte a úkony orgánů SPO SPODjené se zprostředkováním osvojení lze jen s obtížemi chápat jako úkony k ochraně života dítěte.

Dle čl. 20 odst. 1 Úmluvy dítě dočasně nebo trvale zbavené svého rodinného prostředí nebo dítě, které ve svém vlastním zájmu nemůže být ponecháno v tomto prostředí, má právo na zvláštní ochranu a pomoc poskytovanou státem. Dle druhého odstavce státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečí takovému dítěti v souladu se svým vnitrostátním zákonodárstvím náhradní péči. Konečně dle třetího odstavce tato péče může mezi jiným zahrnovat předání do výchovy, institut "kafala" podle islámského práva, osvojení a v nutných případech umístění do vhodného zařízení péče o děti. Při volbě řešení je nutno brát potřebný

ohled na žádoucí kontinuitu ve výchově dítěte a na jeho etnický, náboženský, kulturní a jazykový původ.

Z uvedeného článku je evidentní, že se ustanovení druhého odstavce, o který se návrh metodického pokynu významně opírá, vztahuje k poskytování státní ochrany dítěti v situaci, kdy je toto dítě dočasné nebo trvale zbavené rodinného prostředí. Problematickou je však otázka zprostředkování pro dítě ještě nenarozené. Nelze tedy reálně předpokládat, že takové dítě je zbavené rodinného prostředí. V případě dítěte narozeného, které však vyrůstá ve své rodině opět nelze hovořit o dítěti zbaveném rodinného prostředí a v případě dítěte umístěného v zařízení, je třeba hodnotit okolnosti, za kterých bylo dítě do zařízení umístěno.

2) Soukromé a veřejné právo - známe rozdíl?

Veřejné právo, jako část systému práva, je ovládáno zásadou obsahově vyjádřenou v čl. 2 odst. 3 Ústavy ČR, tedy že státní moc slouží všem občanům a lze ji uplatňovat jen v případech, v mezích a způsoby, které stanoví zákon. Oproti tomu základní zásada soukromého práva je obsahově vyjádřena především v ust. § 2 odst. 3 občanského zákoníku, dle kterého účastníci občanskoprávních vztahů si mohou vzájemná práva a povinnosti upravit dohodou odchylně od zákona, jestliže to zákon výslovně nezakazuje a jestliže z povahy ustanovení zákona nevyplývá, že se od něj nelze odchýlit.

Zákon o SPOD je součástí práva veřejného (upravuje činnost orgánů státní správy, resp. pověřených organizací). Proto je ust. § 2 odst. 1 zákona o SPOD obsahově nepřekročitelnou hranicí pro výkon SPO. Toto vymezuje, že pro účely tohoto zákona se dítětem rozumí nezletilá osoba ve smyslu Úmluvy o právech dítěte (srov. čl. 1 Úmluvy - Pro účely této úmluvy se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve.). Adresátem práv ze sociálně-právní ochrany je tedy především narozené dítě, přičemž širší rozsah činnosti orgánu SPO by měl směřovat především k ochraně života (čl. 6 odst. 1 Listiny Každý má právo na život. Lidský život je hoden ochrany již před narozením.).

3) Komu slouží zprostředkování - dítě nebo rodič?

Z výše uvedeného vychází i zpochybnění závěru, kterým uzavřel autor otázku zprostředkování, když uvedl, že „*pokud však rodiče nemohou nebo nechtějí zajišťovat výchovu dítěte a sami předem neznají žádné vhodné osvojitele, vůči kterým by mohli udělit souhlas k osvojení, přičemž odmítají udělení souhlasu k osvojení bez vztahu k určitým osvojitelům, je třeba i v této situaci zprostředkovat dítěti osvojení prostřednictvím orgánů sociálně-právní ochrany dětí.*“

Nejprve poznámka na úvod, pokud rodiče nemohou nebo nechtějí zajišťovat výchovu dítěte a zároveň odmítají dát blanketový souhlas k osvojení, je na místě nejprve zvažovat využití zákonných oprávnění orgánů SPO, zejména ve vztahu k institutu zbavení rodičovské zodpovědnosti, a nikoliv konstruovat modely řešení, které jen velmi obtížně hledají oporu v pozitivním právu.

Dále je třeba konstatovat, že ministerstvo nepřináší kromě ustanovení čl. 20 odst. 2 Úmluvy žádný další právní základ pro uvedený závěr. Dle ust. § 20 odst. 3) zákona o SPOD se zprostředkování osvojení neprovádí v případě, že rodiče dali souhlas k osvojení dítěte předem ve vztahu k určitým osvojitelům, nebo podal-li návrh na osvojení manžel rodiče dítěte nebo pozůstalý manžel po rodiči nebo osvojiteli dítěte. I kdyby nebylo onoho výslovně vylučujícího ustanovení, nebyly by orgány SPO oprávněny osvojení za jiných, než zákonných podmínek, zprostředkovat. Obdobně v souvislosti s uvedeným orgán SPO zamítne žádost o zprostředkování, pokud nejsou splněny podmínky podle ust. § 20 odst. 1 a 20 odst. 3 zákona o

SPOD (srov. ust. § 21 odst. 3 písm. a) zákona o SPOD). Pro řízení dle zákona o SPOD je obecným procesním předpisem zákon 500/2004 Sb., správní řád, dle ust. § 66 odst. 1 písm. g) správní orgán řízení o žádosti usnesením zastaví, jestliže žádost se stala zjevně bezpředmětnou. Dle mého názoru podmínky řízení musí zkoumat správní orgán po celou dobu řízení.

4) Spisová dokumentace - zbytečnost nebo základ?

Ze systematiky zákona o SPOD logicky vyplývá, že je-li vůlí orgánů SPO konat úkony spojené se zprostředkováním osvojení, musím mít k dispozici spisovou dokumentaci dítěte. Orgán SPO musí mít pro založení spisové dokumentace dítěte dle ust. § 21 odst. 4 zákona o SPOD a spisová dokumentace *ex lege* obsahuje:

- a) osobní údaje,
- b) doklad o státním občanství, o povolení k trvalému pobytu na území České republiky nebo o hlášení k pobytu na území České republiky po dobu nejméně 90 dnů podle zvláštního právního předpisu a) upravujícího pobyt cizinců na území České republiky nebo doklad o oprávnění trvale pobývat na území České republiky podle zvláštního právního předpisu anebo doklad o podání žádosti na zahájení řízení o udělení azylu,
- c) údaje o sociálních poměrech dítěte, jeho rodičů, sourozenců, popřípadě prarodičů,
- d) doklad, že dítě splňuje podmínky pro osvojení podle zvláštního právního předpisu,
- e) rozhodnutí příslušných orgánů o výchově dítěte, bylo-li vydáno,
- f) zprávu o zdravotním stavu a vývoji dítěte.

V případě, že nemám dítě, které je tzv. *právně volné*, nemohu vést zprostředkování (srov. ust. § 21 odst. 4 písm. d) zákona o SPOD). Dítě nemám tzv. *právně volné*, pokud nejsou splněny podmínky zvláštního zákona, tedy zákona o rodině (srov. ust. § 67 ve spojení s § 44 odst. 3 a odst. 4 a § 78 an., § 68, § 68a zákona č. 94/1963 Sb., o rodině), který upravuje okolnosti, za kterých je dítě osvojitelné.

U nenarozeného dítěte, resp. dítěte zrovna narozeného není právní institut, na jehož základě může být dítě tzv. *právně volné*, tedy není zde institut, který umožní osvojení dítěte. Orgán SPO tedy není schopen dostát povinností, které jsou mu uloženy zákonem o SPOD. Povinnost orgánu SPO nelze nahradit ani kvalifikovaným prohlášením, které je jako náhrada podmínky dle ust. § 21 odst. 4 písm. d) zákona o SPOD, neboť tuto formu zákon o rodině nepředpokládá (a ani nezná). Samostatnou otázkou, přesahující rozsah tohoto příspěvku, je problematika vztahu navrhovaného kvalifikovaného prohlášení a ust. čl. 5 odst. 4 Evropské úmluvy o osvojení dětí (sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 132/2000 Sb.m.s.). Povinnost je jasně a zřetelně dána zákonem a už z tohoto důvodu je evidentní, že se materiál dostává do zásadního rozporu se zákonem o SPOD.

Následný další postup nastíněný materiálem taktéž nemá oporu v zákoně, neboť je od počátku postaven na chybném a vadném základě v souvislosti s uvedeným.

5) Porodnice - zařízení pro výkon ústavní výchovy?

Podle ust. § 69 odst. 2 zákona o rodině o svěřeni dítěte, které je v ústavu nebo v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc z rozhodnutí soudu nebo z vůle rodičů, do péče budoucích osvojitelů rozhodne orgán sociálně - právní ochrany dětí; ustanovení § 67 až 68b platí obdobně.

Zásadně vadný tak je názor, že „*Jestliže vybraní žadatelé o osvojení po seznámení s dítěte podají k místně příslušnému obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností žádost o svěřeni dítěte do péče budoucích osvojitelů, budou rodiče dítěte v tomto řízení vystupovat jako*

účastníci řízení a bude nezbytné, aby rodiče v rámci tohoto řízení vyslovili souhlas se svěřením dítěte do předadopční péče vybraných osvojitelů (viz. § 69 odst. 2 zákona o rodině a § 64 odst. 1 zákona o SPOD)“.

Pokud by měla metodika ministerstva detailně rozpracovávat závěry prezentované náměstkem ministra práce a sociálních věcí, nutně musí být materiál postaven na skutečnosti, že se dítě nachází buď v péči biologického rodiče, nebo je předáno do péče budoucího osvojitele přímo rodiči. Aby byly realizovatelné záměry uvedené náměstkem ministra práce a sociálních věcí dítě by nemohlo být umístěno do zařízení, přesto umístění dítěte do péče budoucího osvojitele je rozhodnutím orgánu SPO zákonem umožněno **výlučně** v situaci, kdy se dítě nachází v ústavním zařízení.

Navíc ve chvíli, kdy se rozhoduje o svěření, musí nepochybně existovat souhlas vůči konkrétním osvojitelům a v tento okamžik nelze *ex lege* zprostředkovávat osvojení orgánem SPO. Pokud chápeme rozhodnutí o svěření pouze jako završení procesu zprostředkování, vznikne v průběhu procesu zprostředkování zákonná překážka, jejímž důsledkem je ztráta kompetence orgánu SPO věc rozhodnout, jak už jsem výše uvedl.

I v případě, že by nedocházelo ke svěření dítěte do péče budoucích osvojitelů rozhodnutím orgánu SPO *„výběr vhodných osvojitelů z evidence krajského úřadu provádí i v případě udělení adresného souhlasu k osvojení ve vztahu kurčitým osvojitelům vždy krajský úřad s přihlédnutím k doporučení poradního sboru pro zprostředkování náhradní rodinné péče v souladu s § 24 odst. 1 zákona o SPOD. Samotní rodiče výběr vhodných osvojitelů pro své dítě z evidence krajského úřadu nikdy neprovádějí, rodiče se pouze rozhodují o tom, zda ve vztahu k žadatelům o osvojení vybraným krajským úřadem udělí adresný souhlas k osvojení či nikoliv.“* Došlo by tak k rezignaci na zákonnou diferenciaci osvojení se souhlasem vůči konkrétním osvojitelům a s blanketovým souhlasem. Vytváří bez opory v pozitivním právu jakousi směsici, popírající práva zákonných zástupců (osvojení s adresným souhlasem je projevem vůle zákonných zástupců, nikoliv vůle orgánu SPO) a zároveň překračující rozsah oprávnění svěřených orgánu SPO zákonem, neboť zákon nezakládá právo orgánů SPO nahrazovat vůli rodiče.

6) Učesaná-neučesaná, oblečená-neoblečná?

Závěrem je třeba konstatovat, že pokud zákon diferencuje mezi osvojením se souhlasem vůči konkrétním osvojitelům a s blanketovým souhlasem, nelze na tuto zákonnou diferenciaci rezignovat formou metodického pokynu.

Ze současné pozitivněprávní úpravy vyplývají pouze dvě varianty souhlasu, a to souhlas vůči konkrétním osvojitelům, který je projevem rodičovské zodpovědnosti a je založen na volné úvaze zákonných zástupců, k jejímuž omezení, či limitaci, nemá orgán SPO jakýkoliv zákonný podklad, a blanketový souhlas, kdy naopak rodič, resp. zákonný zástupce, na své právo volit budoucího osvojitele pro své dítě rezignuje, pročez následuje realizace zprostředkování osvojení orgánem SPO, jako zásadní „bezpečnostní síť“. Orgán SPO je pro realizaci takové bezpečnostní sítě vybaven příslušnými zákonnými pravomocemi.

Zcela závěrem, ačkoliv je pojem *přímé osvojení* dlouhodobě kritizován jako právně nesmyslný, stal se široce užívaný a naplněný jasným obsahem – přímé osvojení = osvojení se souhlasem vůči konkrétním osvojitelům. Zprostředkování osvojení se souhlasem vůči konkrétním osvojitelům tedy není nic jiného než ***zprostředkování přímých osvojení***, tedy v zásadě pojmový nesmysl.

Vztahová síť dítěte a jak se v ní orientovat

Metoda práce s konstelacemi, neboli systémy je dnes široce používaná v mnoha oblastech. Nejčastěji se aktuálně objevuje jako „rodinné konstelace“. V České republice byla představena zahraničními lektory krátce po roce 1989.

Od té doby prochází dalším vývojem stejně jako její zakladatel-německý terapeut Bert Hellinger. Lektori, kteří ji využívají v rámci např. sebezkušenostních, či zážitkových seminářů, mají různé vzdělání i úroveň.

Jediný akreditovaný výcvik v této metodě probíhá v současné době pod odborným vedením mezinárodního týmu psychoterapeutů a psychiatrů na Slovensku.

Jednou z velkých výhod této metody je možnost při jejím použití pracovat s celým systémem, aniž by byla nutná fyzická přítomnost všech jeho členů, či prvků, což usnadňuje navození změny i při iniciativě pouze jediného člena systému. To je také jedním z důvodů, proč je možné tuto metodu úspěšně využít rovněž při práci se systémy pracovními, v rozhodovacím procesu, či při supervizích kazuistických, kolektivních nebo individuálních.

Při práci s konkrétním systémem je pak možné sledovat postupné kroky, jež by mohly vést k opětovné vyváženosti celku. Sledování celého procesu a účast na něm může tomu, kdo je iniciátorem, přinést nový pohled na možnosti, zážitek jiného úhlu nazírání a inspirovat jej či navodit další příznivé změny v celém systému. V případě práce s konkrétní kazuistikou může pomoci zmapovat vztahy mezi jednotlivci, podstatné síly působící v celém případě a další varianty řešení, jež by mohly napomoci souladu celého systému.

Na workshopu bylo možné vidět práci se dvěma kazuistikami, které přinesly sociální pracovnice. Čekalo je další rozhodování se o postupu, který by chránil ohrožené dítě před nepříznivou situací. V jednom případě šlo

o dívku v příbuzenské pěstounské péči, které hrozí umístění v ústavní péči, ve druhém o rozvodovou kauzu, kdy rodič usiluje o změnu výchovného prostředí malého chlapce. Obě pracovnice v závěru uvedly, že pro ně byla metoda nová, v mnohém objevná a cítily se inspirované pro další konkrétní návrhy řešení svých případů.

Pro mě samotnou byla tato práce povzbuzující, zajímavou zkušeností a utvrdila mě v názoru, že možnosti využití metody stavění systémů jsou skutečně široké a pro supervizi velmi vhodné, neboť umožňují přímý prožitek pracovníka a zároveň významně rozšiřují rozsah jeho uvažování o jednotlivých případech.

V Brně 21. 11. 2009

Mgr. Eva Pávková

Analýza příčin ukončení a zrušení náhradní rodinné péče na návrh pěstounů před dosažením zletilosti dítěte.

PhDr. Lenka Průšová

Problematika dětí, které byly umístěné z ústavní výchovy do náhradní rodinné péče je v současné době poněkud v pozadí, odborná, laická veřejnost, někdy i odborná veřejnost pozitivně reaguje na úspěchy v této oblasti a to především na informaci za jak dlouhou dobu a kolik dětí odešlo do náhradní rodinné péče. Dovoluji si upozornit na některé problémy, které se v souvislosti s umisťováním dětí do náhradní rodinné péče objevují. Moje úvahy jsou vedené osobní zkušeností a velmi obecným statistickým přehledem o dětech, které byly znovu přijaté z náhradní rodiny do Diagnostického ústavu Dobřichovice v období od 1.1. 2000 do 1. 9. 2009.

Zásadními se ukazují následující problémy:

V oblasti posuzování:

1. konkrétních žadatelů ve smyslu jejich vhodnosti přijmout konkrétní typ dítěte do NRP
2. konkrétního dítěte s výhledem na možné limity jeho dalšího vývoje), zejména výchovné a vzdělávací)

V oblasti procesní:

3. „Profesionální“ výběr vhodných žadatelů a dětí, jejich seznámení, eliminace různých „nestandardních postupů“, které by v budoucnu ohrozily pobyt dítěte v rodině.

Tyto základní dvě linie vybraných problémů jsem si stanovila na základě dlouhodobého studia dětí, které do náhradní rodinné péče přicházejí, a to jak do osvojení, tak do pěstounské péče. Zásadní linie zprostředkování a procesu se rozšiřují v uzlové body a to o problematiku způsobu kontaktování dítěte vybranými žadateli, jejich schopností akceptovat relativně dlouhé a velmi individuální období adaptace dítěte na nové podmínky a posléze i další odborné vedení nově vytvořené náhradní rodiny.

1. konkrétní žadatele ve smyslu jejich vhodnosti přijmout konkrétní typ dítěte do své péče:

Největší obtíže spatřuji ve stanovení a objasnění důvodů, pro které nemohou být zařazeni do evidence žadatelů (zejména s ohledem na vysokou náročnost vůči přijatému dítěti, neschopnost akceptovat specifické potřeby konkrétního dítěte). Při rozhodování o zařazení do evidence žadatelů, či při vyjádření se k jejich vhodnosti před soudem, je nutné blíže specifikovat skupinu dětí, pro kterou jsou žadatelé vhodní. Zásadní otázkou je možné přijetí dítěte do rodiny za předpokladu, že již v rodině žijí vlastní děti žadatelů, případně přijaté děti, ke kterým se již citová vazba plně utvořila.

Ve sledovaném období se v tomto směru s problémy potýkaly všechny náhradní rodiny, které později výchovu přijatých dětí nezvládly.

Na straně dětí se pak problémy spojené s nevhodným výběrem žadatelů projevily v následujících skutečnostech:

- a) Dítěti není sdělen jeho původ, případně jsou sdělována smyšlená, či neúplná fakta (informace týkají se původu dítěte, případně některých jeho nápadností).
- b) Dítě je ještě před umístěním do ústavní péče opakovaně diagnostikováno ve středisku výchovné péče (dále jen „SVP“), psychiatrické léčebně, umisťované v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, dětské odborné léčebně (dále jen „DOL“), atd.
- c) Žadatelé nejsou připraveni na projevy citové deprivace u dětí, případně deprivace. Děti zpočátku velmi pozitivně přijímají náhradní rodinu, později však selhávají v běžném životě,

reagují nepředvídatelně. Náhradní rodiče se nemohou vyrovnat s těmito skutečnostmi – vnímají děti jako nevďěčné, nevypočitatelné, neschopné přijmout tzv. „normální“ morální hodnoty.

Důvody, které pak směřují k návratu dítěte do ústavní výchovy označují náhradí rodiče takto:

- a) Chybí citové pouto – ve skutečnosti se jedná o vnitřní nepřijetí dítěte, nevytvoření citové vazby, později ke vzniku averze k dítěti a to i po několika letech (nejdelší období, kdy dítě žilo v rodině 8 let).
 - b) Neschopnost dítěte přijmout hodnoty rodiny - nejvíce problémů, které v konečném důsledku mohou mít vliv na ukončení pobytu dítěte v náhradní rodině bylo žadateli spojováno s neochotou (nikoliv neschopností dítěte) přijmout hodnoty již existující a fungující rodiny.
 - c) Tzv. poruchy chování, které jsou u dítěte průběžně diagnostikovány náhradní rodinou, nikoliv odborníky (např. nezvladatelnost chování, trestná činnost dítěte zejména v rodině apod.).
 - d) Nepřijetí dítěte ostatními „sourozenci“, případně psychiatrické problémy dítěte.
 - e) Dítě se samo chtělo vrátit do DD (většinou pod tlakem okolností, kdy se náhradní rodině tzv. „uleví“ v okamžiku, kdy si dítě samo řekne o umístění v ústavní výchově).
 - f) Krize v náhradní rodině (rozvod, úmrtí, dlouhodobé onemocnění atd.) – dítě se vrací do ústavní výchovy ve velmi krátké době po této události.
- kombinace některých důvodů

2. konkrétní dítě posoudit s výhledem na možné limity jeho dalšího vývoje (zejména vzdělávací a výchovné):

Nabízí se jednoduchá odpověď, kterou je povinnost odborníka pracovat s co možná nejúplnější rodinnou anamnézou. Bohužel, taková situace je téměř nereálná. O sociální historii dítěte nemíváme příliš mnoho relevantních informací, ale zároveň se ukazuje, že náhradní rodiny se obtížně vyrovnávají se specifickými potřebami dětí, které mají nepříznivou rodinnou i osobní anamnézu, nejsou respektované jejich osobní limity. Náhradní rodiny nevhodně reagují (zejména vysokým očekáváním) na jejich počáteční „raketový“ rozvoj. K problémům dochází v době, kdy děti nemohou již své limity překročit, začínají stagnovat vysoké zatížení (nereálná očekávání náhradních rodin) kompenzují nežádoucím chováním. Důležitým se v této souvislosti jeví způsob výběru dítěte do náhradní rodiny:

- výběr pověřeným pracovištěm
- tlak žadatelů prostřednictvím odvolání proti rozhodnutí o nezařazení, stížnost, intervence politika (různé úrovně)
- vlastní volba žadatelů (v rámci rodiny, včetně informace o dítěti získané prostřednictvím pověřené NNO)

Velmi problematickými (náročnými, málo empatickými) náhradními rodiči se ukazují žadatelé, kteří byli zařazeni do evidence na základě odvolání. Žadatelé, kteří jsou tzv. „stěžovateli“, případně zcela zásadně odmítají existující proceduru zprostředkování náhradní rodinné péče, např. uvádějí její nesmyslnost, zdlouhavost, cítí osobní ponížení atd.

V tomto smyslu by v budoucnu měla být vyjádření psychologa pověřeného prošetřením žadatelů o náhradní rodinnou péči a případně vyjádření posudkového lékaře (pokud

žadatelův zdravotní stav vykazuje určité nejasnosti) závazná tehdy, kdy žadatelé byli shledáni nevyhovujícími. Stejně tak se jeví rizikovým nahodilé seznámení žadatelů s dítětem, tzv. „okouzlení“ dítětem (např. fotografií, životním příběhem atd.).

3. „profesionální“ výběr vhodných žadatelů a dětí, jejich seznámení, eliminace různých „nestandardních postupů“ , které by v budoucnu ohrozily pobyt dítěte v rodině:

V této skupině se objevuje celá řada problémů. Žadatelé ve snaze získat dítě do své péče přehlíží rizika spojená s výchovou konkrétního dítěte. Přeceňují své možnosti, či vůbec nevyhodnocují odlišnosti výchovy vlastních a přijatých dětí. Seznámení žadatelů s dítětem by mělo probíhat vícefázově. Ve sledovaných případech vždy došlo k předání dítěte po jednom setkání do rodiny. Pokud žadatelé podávali návrh na svěřeni do své péče přímo soudu (bez účasti OSPOD na zprostředkování) nejsou známé údaje o předchozích kontaktech žadatelů s dítětem.

Kontakt žadatelů a přijatého dítěte se zařízením, v němž bylo dítě před odchodem do rodiny umístěno, byl ve všech případech odchodem dítěte do rodiny omezen a po právní moci rozsudku o svěřeni dítěte do péče, vždy ukončen. Tedy zcela chyběla možnost sledovat průběh náhradní rodinné péče a včas diagnostikovat varovné signály o nesouladu mezi dítětem a náhradní rodinou.

Odlišný postoj žadatelů a dětí ve smyslu společné otevřené budoucnosti se projeví v okamžiku, kdy náhradní rodina pod tíhou problémů kolabuje. Náhradní rodiny, které nemají sílu dále dítě vychovávat, po jeho umístění do ústavní výchovy (i na tzv. „dobrovolný pobyt“), dítěti dávají jakousi naději na možný návrat zpět do rodiny až do doby, než je pravomocně rozhodnuto o ústavní výchově. V okamžiku, kdy je o ústavní výchově rozhodnuto, svůj kontakt s dítětem minimalizují (1 kontakt za 3 až 6 měsíců), případně jej zcela odmítají.

Dítě však náhradní rodinu dál považuje za „svou“ rodinu, iniciuje kontakt, který je ignorován a poměrně dlouhou dobu „čeká“ na aktivitu náhradní rodiny. Pokud k ní dochází, objevují se znovu nereálné představy o návratu zpět do rodiny. Případně jako reakce na tyto sny se objevují ve zvýšené míře problémy s chováním, neurotické projevy dítěte, tendence k sebepoškozování, snižuje se sebehodnocení atd. Tím dává dítě zdánlivou odpověď náhradní rodině na otázku: kde je problém? Rodina si přeje pojmenovat viníka a jasně odpoví: v dítěti. Dítě, které se z rodiny vrací do ústavní výchovy tápe – hledá chybu v sobě, později ve všech dospělých, kteří jej „zradili“.

Souhrn problematiky:

Sledují celkem 122 dětí, které se vrátily zpět do ústavní výchovy, některé dokonce opakovaně. Z jejich sociální historie je patrné, že:

- Systém náhradní rodinné péče tenduje k živelnosti, případně k využití nestandardních postupů na straně žadatelů
- Příbuzenská náhradní rodinná péče je žadateli vnímána jako „krizová“ záležitost, žadatelé nejsou připraveni pečovat dlouhodobě o dítě svého příbuzného
- 1. rok dítěte v náhradní rodině naznačí možné problémy s výchovou – příbuzní nemění významně výchovné algoritmy rodičů (pokračují ve výchovných nedostacích rodičů, případně ze strachu velmi tvrdě, až necitlivě usměrňují výchovu), nepřibuzní žadatelé a děti se vzájemně „testují“ – jsou zaznamenávány počátky budoucích neshod
- Dítě je rychle převzato do osobní péče, není zájem ze strany náhradní rodiny o pokračující spolupráci se zařízením ústavní výchovy, ve kterém dítě pobývalo

- Žadatelé uvádí nedostatek informací o osobní historii dítěte, nedostatečnou připravenost zvládat poruchy chování a projevy citové deprivace, případně jiné důsledky zanedbávání dítěte (ale až v případě selhání náhradní rodinné péče, při přijetí dítěte do rodiny tento problém nepociťují, někdy dokonce bagatelizují)
- Chybí systematické doprovázení rodin – žadatelé řeší nahodile problémy s výchovou dítěte způsobem „co nejrychleji se zbavit aktuálních obtíží“. Často přizvaný odborník nezná sociální historii dítěte a proto jeho intervence nemusí mít žádoucí výsledky
- Dítě je relativně dlouho v náhradní rodinné péči než náhradní rodina dospěje k názoru, že výchovu již nezvládla (ve sledovaném souboru dětí dokonce 8let dítě pobývalo v rodině a nevytvořila se citová vazba), dítě údajně nepřijalo hodnoty rodiny (nepřizpůsobuje se rodina potřebám dítěte)
- Chybí náhled do budoucnosti – žadatelé se „obětovali nevďěčnému dítěti“, nejsou schopni dále dítě vychovávat – narušují se vztahy s ostatními členy rodiny, případně jsou již tak vyčerpaní, že i po několika letech o problému nemohou hovořit. Dítě nechápe rozhodnutí žadatelů umístit jej zpět do ústavní výchovy, jeho citové pouto k žadatelům trvá. Reakce dětí jsou velmi individuální a to od snahy „polepšit se“ s tím, že pak se vrátí do rodiny, až po naprosté rozčarování ze světa dospělých a tendence k sebepoškozování, případně k regresu ve vývoji dítěte (enuréza, zhoršení vyjadřovacích schopností, agresivní chování, zhoršený prospěch, krádeže apod.).

Závěr:

Zkušenosti, které byly výše uvedeny, jsou výsledkem rozboru spisové dokumentace, rozhovorů s náhradními rodiči i dětmi a jejich etopedického posuzování v případech, kdy došlo k návratu z náhradního rodinného prostředí zpět do Diagnostického ústavu Dobřichovice ve sledovaném období. Velmi znepokojující je zjištění, že z celkového počtu sledovaných 122 dětí, bylo 10 dětí původně umístěno v osvojení. Děti přicházející do diagnostického ústavu byly převážně ze Středočeského kraje, ale i z Prahy a dalších krajů republiky.

Neshledala jsem závislost mezi pohlavím dítěte a úspěšností náhradní rodinné péče. Lze sledovat závislost mezi věkem dítěte, kdy se vrací do ústavní výchovy a pohlavím (Věk: 9-15 let chlapci, 7-16 let dívky).

Dítě je většinou informované o tom, že žije v náhradní rodině (liší se forma, někdy i eticky velmi nepřijatelná „...buď rád/a, že jsi u nás, nemáš nikoho jiného..“).

Většinou se jedná o děti v pěstounské péči, značně převyšuje svěřením do péče prarodičů, či jiných rodinných příslušníků.

Do náhradní rodiny dítě přichází před nástupem povinné školní docházky, případně do ukončení prvního stupně ZŠ.

Žadatelé byli doporučeni OSPOD jako vhodné osoby vykonávat pěstounskou péči nebo osvojení.

První problémy v rodině jsou zaznamenány do jednoho roku pobytu dítěte v rodině. Obtíže rodina řešila sama, nikoliv ve spolupráci s OSPOD (individuální kontakt s psychologem, psychiatrem, SVP..)

Spolupráce s OSPOD přichází pozdě, rodina se komunikaci vyhýbá („nemáme problémy“), případně přímo odmítá spolupráci („zvládneme to s odborníky, které osobně známe“, „nikdo se nedozví, že máme „cizí“ dítě“, „nechceme o tom hovořit, je to soukromé téma“)

Pobyt dítěte v náhradní rodině je dlouhý (zaznamenala jsem interval od 8 do 13 let).

Pro účely tohoto příspěvku jsou doporučení rozdělena do skupin:

A) právní problémy:

Chybí taková právní úprava, která by stanovila povinnost náhradních rodin průběžně spolupracovat s odborníky z oblasti náhradní rodinné péče (dobrovolná spolupráce většinou nepodchycuje problémové případy náhradní rodinné péče). Tím by mělo být pracoviště, ze kterého dítě do rodiny přichází a zároveň konkrétní pracoviště, které zprostředkovalo náhradní rodinnou péči.

Eliminuje se tak možnost sledovat průběh náhradní rodinné péče a včas diagnostikovat varovné signály o nesouladu mezi dítětem a náhradní rodinou (povinnost sledování výkonu pěstounské péče by měla být v častějším intervalu v období do 1 roku po přijetí dítěte do rodiny, dále pak během nástupu do 1. třídy a s příchodem puberty).

Právní úprava limitu 30 dnů pro seznámení dítěte a žadatelů je nedostatečná (bližší § 24, odst. 3, zákona č. 359/1999 Sb.) zejména u dětí, které mají složitější sociální historii. Seznamování se s dítětem by mělo být pojato jako další část přípravy na přijetí dítěte do rodiny, zejména zaměřená na jeho specifické potřeby.

Chybí povinnost pěstounů účastnit se kontinuálně vzdělávání (zejména s ohledem na charakteristiky dětí, které přijali do péče) po dobu výkonu pěstounské péče.

Chybí povinnost spolupráce náhradní rodiny s příslušným diagnostickým ústavem (který provedl komplexní diagnostiku dítěte)

B) metodické problémy

Vycházejí z možného výkladu stávající právní úpravy zprostředkování náhradní rodinné péče. Žadatelé nejsou posuzováni ve smyslu jejich vhodnosti přijmout konkrétní dítě, ale ve smyslu schopnosti vychovat jakékoliv dítě (u prarodičů jde spíše než o zkoumání jejich schopností, o sociální pomoc formou dávek pěstounské péče, pokud se rozhodnou pečovat o svá vnoučata). Konkrétní dítě není posuzované s výhledem na možné limity jeho dalšího vývoje (zejména výchovné a vzdělávací – chybí náhled na problematiku možných poruch chování, zvládnutí školní docházky – případně poruch pozornosti).

Chybí motivace k realizaci přípravy na převzetí dítěte do pěstounské péče i pro tzv. příbuzenskou variantu.

Chybí posouzení tzv. příbuzenských žadatelů zejména z hlediska perspektivy pobytu dítěte v jejich péči až do zletilosti (věk pěstounů, specifické výchovné a vzdělávací podmínky dítěte atd.).

Stanovit povinnost vytvořit plán rozvoje dítěte v náhradní rodinné péči a pravidelně jej monitorovat a aktualizovat.

Dítě v péči prarodičů a jiných příbuzných

Štěrbová, D. & Kalábová, S.

Univerzita Palackého v Olomouci

KÚOK Olomouc

Anotace:

Příspěvek vychází z praktických zkušeností z pracoviště sociálně právní ochrany dětí Olomouckého kraje. Autorky se zamýšlejí nad možnostmi aplikace systémového řešení tzv. příbuzenské péče v současné koncepci Národního akčního plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011. Potřeba sjednocení stávajících nejednotných postupů zainteresovaných osob a institucí je nezbytnou prevencí před prohlubováním negativních faktorů ovlivňujících zdravý psychický vývoj dítěte. V syntéze poznatků je proto zachycen pohled jak právní, tak psychologický.

Koncepce Národního akčního plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti vede k zamýšlení nad důležitostmi systémového řešení v oblasti péče o ohrožené děti. Osoby, které se pohybují na poli poskytování služeb pro děti nebo jim poskytují péči, by se měly orientovat v otázkách a poznatcích z oblasti právní, sociální i psychologické. Jen tak se bude dařit zabezpečovat funkční prevenci před prohlubováním negativních faktorů ovlivňujících zdravý psychický vývoj dítěte. Základní otázky vztahující se k transformačním krokům:

- Kde je a kde bude dítěti nejlépe?
- Kde je a kde bude ohroženému dítěti nejlépe?
- Kdo a kdy o tom rozhoduje?
- Kdo a kdy pomáhá? Komu?
- Je vhodné či nevhodné, aby bylo ohrožené dítě v péči prarodičů či jiných příbuzných?

S poznatky legislativy bychom měly zdůraznit, že by nemělo docházet k újmě zainteresovaných osob, a proto dbát na to, aby žádná **otázka, kterou si klademe v úvaze poskytnutí zázemí dítěti, nebyla otázkou diskriminující.**

Pohybujeme se v legislativním rámci, kde se v různých podobách uvádějí pojmy jako je blaho dítěte, jeho zájem, ochrana zájmů dítěte, tj. ochrana jeho zdraví, tělesného, citového, rozumového a mravního vývoje, rodičovská zodpovědnost.

Mezi základní dokumenty patří:

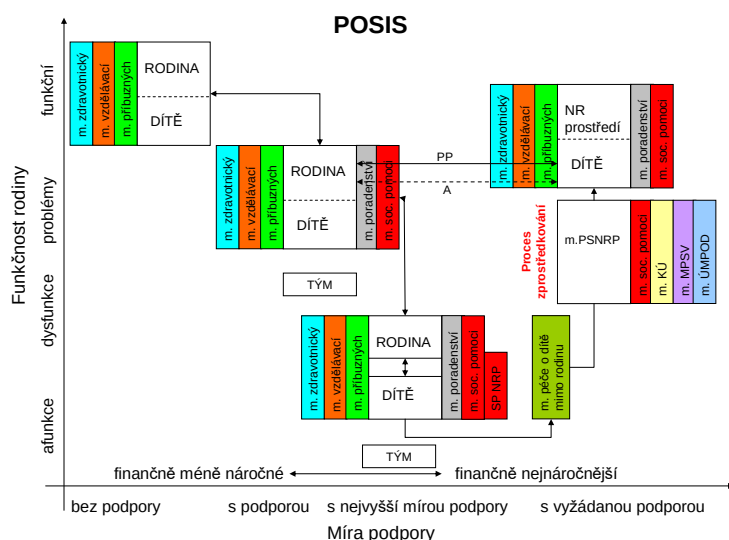
Úmluva o právech dítěte (vyhl. pod č. 104/91 Sb) přijatá dne 20. 11. 1989 v New Yorku. U nás vstoupila v platnost dnem 6. 2. 1991. Zákon o sociálně právní ochraně dětí (zák. č. 359/1999 Sb. v úplném znění), Zákon o rodině (zák. č. 94/1963 Sb.), Children Act 1989 (zákon o dítěti).

Co je míněno blahem dítěte? Blaho dítěte se stává stěžejním faktorem, na nějž poukazuje kdekdo a s nímž nelze polemizovat. V praxi se však pojem blaho dítěte poněkud hůře uvádí v souvislostech s konkrétními případy. Pokud se pokusíme o definici blaha – pak dle Federace katolických rodinných svazů v Evropě (FAFCE) se uvádí v „.... blaho se může realizovat v té míře v jaké je dítěti zajištěno a poskytnuto prostředí, ve kterém může rozvíjet své kvality, schopnosti, vztahy na rovině fyzické, citové

intelektuální, duchovní, prostředí, které mu pomůže objevit a přijmout sebe sama a naučí se žít v užších i širších společenských vztazích. Blaho dítěte je ovlivňováno a z velké části dáno těmito skutečnostmi: citové zázemí, sociální chování, fyzický a intelektuální rozvoj.“ Aby byl zaručen pozitivní rozvoj v těchto čtyřech oblastech, FAFCE považuje za velmi nutné, aby měli oba rodiče možnost se o dítě starat rovným dílem. V této souvislosti se FAFCE odvolává na článek 18 Úmluvy o právech dítěte, podle které se podepsané země zavazují k tomu, aby byl garantována skutečnost, že za výchovu a celkový rozvoj dítěte jsou odpovědní oba rodiče. Míra jejich podílu by měl být výsledek jejich vzájemné dohody a ne vnějšího tlaku. V zájmu posílení otcovské role v rodině FAFCE žádá, aby byla umožněna rodičovská dovolená ve všech 25 zemích EU.

Co rozumíme pod pojmem blaho a zájem dítěte z psychologického hlediska ? „...rozvíjení jeho psychického, tělesného a spirituálního zdraví s respektováním potřeb vyplývajících z jeho chronologického a mentálního věku v optimálním prostředí, nejlépe v prostředí biologické rodiny. Blaha dítěte lze dosáhnout zabezpečením adekvátního svobodného prostředí dítěte, v němž by dítě mělo možnost vyjádřit bezpečně a bez manipulace kohokoliv svá přání a očekávání vztažená k budoucnosti.“

O blahu a zájmu dítěte v situaci ohrožení (mimo rodinu) rozhoduje soud, kterému dodává podklady pro rozhodnutí sociální pracovníce. Ta, jako zástupce instituce, ochraňující práva dítěte, má odpovědnost za naplnění jeho blaha a zájmu. Přestože má k dispozici legislativní rámec, stanoviska MPSV, metodiky, „akční plány“, doporučení odborníků, je to ona, kdo musí učinit rozhodnutí. Má velmi těžkou roli. Podporu může hledat např. v poznatcích prezentovaných na semináři „Aktuální otázky NRP 2008“, který byl zaměřen na transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti, z publikovaných konkrétních návrhů a v konečném důsledku z vládního materiálu ze dne 19. ledna 2009, který byl k uvedené problematice vypracován. V této souvislosti považujeme za důležité upozornit rovněž na model POSIS, který se zaměřuje na přístup k dítěti v multidimenzionálním pojetí.

Obr. č.1

Potřeba Odborné Spolupráce na Intervenci a Sanaci rodiny a dítěte

„Dostane-li se dítě mimo biologické prostředí původní rodiny a je-li umístěno do náhradního výchovného či rodinného prostředí, je důležité udržovat vazby s původním rodinným prostředím. Nemusí jít vždy o přímý fyzický kontakt, ale o udržení mentálního povědomí o původní rodině, což má významný vliv na přijetí sebe sama a své identity.“ (Štěřbová& Kalábová, 2008)

Metaforické znázornění důležitosti role sociální pracovnice.

Pokud všechny podpůrné aktivity směřující k zachování blaha a zájmu dítěte „selžou“, dostává se sociální pracovník/ce do role policisty/ky, řídícího/cí životní křižovatku dítěte, které se ocitlo v situaci ohrožení. Je si vědoma toho, že dítě racionálně ani pocitově není schopno do určitého věku vyhodnotit pozitiva a negativa prostředí, v němž vyrůstá. Není si vědomo ohrožení. Vše, co jej obklopuje, je pro něj přirozené.

Sociální pracovnice má k dispozici legislativu, metodiky, stanoviska odborníků..., ale bude doporučovat soudu, kterým směrem se dítě na své životní křižovatce vydá. V konečné fázi je zejména na ní, jak zmapuje s respektem k legislativě a k potřebám dítěte jeho blaho a zájem, jak vyhodnotí vztahy dítěte k osobám jemu blízkým.

Orgán sociálně-právní ochrany je povinen oslovit především příbuzné při vyhledávání „nového“ prostředí, ve kterém by mohlo dítě vyrůstat s ohledem na zdůraznění a respektování blaha dítěte.

V této souvislosti považujeme za důležité uvést právní stanovisko Doc. JUDr. Zdeňky Králíčkové, Ph.D., které přednesla v říjnu 2007 na VII. celostátním semináři „Aktuální otázky náhradní rodinné péče“.

Prarodiče a nejbližší příbuzní dítěte a členové širší rodiny se zpravidla sami fakticky ujímají osobní péče o dítě, které nemohou, nechťejí nebo nedokáží jeho rodiče osobně pečovat. A pokud nikoli, jsou a musí být právě příbuzní dítěte, kdo bude v první řadě vyhledán a kontaktován orgánem sociálně-právní ochrany za účelem zajištění osobní péče o dítě v rámci náhradní rodinné péče. Pěstounská péče není institutem, který by snad zakazoval použít pro prarodiče a jiné členy širší rodiny. Skutečnost, že ustanovení § 45a-45d zákona o rodině prarodiče a jiné členy širší rodiny výslovně neuvádí, není sama o sobě argumentem svědčícím pro závěr, že příbuzenský poměr je pro pěstounskou péči kontraindikací.

V roce 2008 se o právní stránce pěstounské péče zmiňuje JUDr. Králíčková na pražském semináři věnovaném NRP.

V praxi se setkáváme s mýty, že:

„Jablko nepadá daleko od stromu“.

Výzkumy prokázaly, že jsou stejně nebo méně ohroženy CAN než děti v jiných formách PP.

„Je to vaše morální odpovědnost.“

Samozřejmě s tím příbuzní souhlasí, že je to jejich morální povinnost postarat se o vnuky, vnučky, neteře...Příbuzní (prarodiče většinou) mají normální morální povědomí...

„Dělají to pro peníze“

Žijí buď z pravidelného příjmu nebo z důchodu. Jejich motivací nebývají peníze a že by z tohoto důvodu plánovali starat se o dítě.

(Conway, Hutson, 2007).

Víra v mýty mnohdy brání objektivnímu posouzení potřeb dítěte. Proto je nutná týmová spolupráce při posouzení blaha a zájmu dítěte, v našem případě při podpoře kontaktu dítěte s rodiči či s jeho původní rodinou. A stejně jako u původní rodiny považujeme za nesmírně důležité stanovit **plán podpory příbuzných a osob blízkých zároveň s individuálním plánem rozvoje pro dítě.**

Z rozhodování, kterým směrem se dítě na své životní křižovatce vydá, by však nemělo být vyloučeno samotné dítě. Mělo by se stát aktivním spolurozhodovatelem, mít právo se k dané věci vyjádřit, je-li rozumově vyspělé a je-li schopno situaci porozumět.

Pro umístění dítěte do příbuzenské pěstounské péče vybízejí následující faktory, kdy děti:

- a) zažívají více stability,
- b) mají méně „přechodů“ než děti z jiné formy pěstounské péče (dále PP),
- c) zůstávají se svými sourozenci a mnohem raději by s nimi byli, kdyby mohli být v příbuzenské PP (dále PPP),
- d) mají méně změn školy, než když jsou „umístěny“ v jiné formě PP,
- e) prožívají pocit trvalosti a bezpečí,
- f) mají méně problémů s chováním,
- g) častěji vypovídají o místě současného pobytu (v PPP) jako o místě domova,
- h) mnohem méně utíkají,
- i) učitelé a pečovatelé zaznamenávají méně problémů s chováním u dětí v PPP než u jiných forem PP.

Zahraniční výzkumy vyloučily rizika umístění dětí do příbuzenské pěstounské péče. Za důležité považují podporovat snahu příbuzných a blízkých tak, aby byly zabezpečeny potřeby dětí, které povětšinou zažily trauma. (Conway, Hutson, 2007)

Děti v příbuzenské pěstounské péči se cítí stejně bezpečně jako děti „umístěné“ jinde. Příbuzenská pěstounská péče je stabilnější než jiná forma PP. Příbuzní jsou často nachystáni k adopci nebo k vytvoření stabilního prostředí, pokud není možný návrat dítěte do původní rodiny.

Jaká vnímáme rizika ? aneb na křižovatce jinou cestou než k příbuzenské pěstounské péči.

Rizika lze spatřovat především:

- v kriminální historii dotyčných, tzn. v případě, kdy je ohroženo bezpečné místo pro dítě,
- v ignorování doporučeného plánu podpory a při nespolupráci s orgánem OSPOD,
- v negativním postoji k vytvoření stabilního prostředí pro ohrožené dítě,
- v čemkoli, co je možné vyhodnotit jako kontraindikaci s výše popsány mi výhodami příbuzenské pěstounské péče.

V okamžiku, kdy sociální pracovníce zjistí v prostředí příbuzenské pěstounské péče některá z výše uvedených rizik, není vyloučeno, že se dítě může dostat zpět na křižovatku cest, kde se bude opět rozhodovat o jeho dalším osudu s ohledem na jeho blaho a zájem. Půjde však již o dítě obohacené o nové zkušenosti, ať již v pozitivním nebo negativním smyslu.

Závěr

Podmínky umístění ohroženého dítěte do příbuzenské pěstounské péče by měly být na takové úrovni, aby se minimalizovala možnost traumatu dítěte při selhání této formy PP. Na základě zkušeností ze zahraničí doporučujeme zařadit povinnou přípravu a vedení pěstounů – příbuzných. Stejně jako ostatním pěstounům se musí i příbuzným poskytujícím náhradní rodinné prostředí dostat podpůrného odborného vedení.

Z použité literatury:

Conway, T. , Hutson, O.R. (2007) *Is Kinship Care Good for Kids?* March 2, Center for Law and Social Policy

Králíčková, Z. (2008). Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami de lege ferenda. Pp.74-86 in Sborník č. 39 *Náhradní výchova dětí – možnosti a meze. Kolokvium. I.* Praha .Univerzita Karlova, Právnická fakulta

Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011.

Rezoluce o slučitelnosti rodiny a zaměstnání s ohledem na blaho dítěte .Retrieved 25.9.2009
from <http://www.google.cz/#hl=cs&source=hp&q=blaho+d%C3%ADt%C4%9Bte&btnG=Vyhledat+Googlem&lr=&aq=f&oq=blaho+d%C3%ADt%C4%9Bte&fp=ca b00efce64c7749>. [FAFCE http://www.family-eu.org](http://www.family-eu.org))

Štěrbová, D. & Kalábová, S. (2008). *Teoreticko-praktická východiska v procesu zprostředkování náhradní rodinné péče s využitím modelu POSIS*. VIII. celostátní seminář Aktuální otázky náhradní rodinné péče, Brno 1.-2.10.2008.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
Ministerstvo vnitra ČR.

Další literatura k dispozici u autorek příspěvku.

Kontakt na autorky:

dana.sterbova@upol.cz

s.kalabova@kr-olomoucky.cz

Workshop:

Príprava na náhradnú rodinnú starostlivosť a sprevádzanie náhradných rodín na Slovensku

Lektorky:

Mgr. Andrea Hudeková a Mgr. Danko Pukancová,
Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar, Bratislava

Vďaka spoločnej histórii je situácia v oblasti náhradnej starostlivosti v Českej republike a Slovenskej republike v mnohých smeroch podobná. Na Slovensku veľký prelom v tejto oblasti priniesol v roku 2005 Zákon o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele a jeho novelizácia v roku 2008. V rámci nášho workshopu sa budeme venovať najmä otázkam prípravy a sprevádzania náhradných rodín. Preto je na úvod prínosné odpovedať na 3 základné otázky:

Kde prebieha starostlivosť o deti v našich krajinách?

- **Česká republika**
 - v rodinách
 - v detských domovoch
 - v pestúnskych a osvojiteľských rodinách
 - u príbuzných
- **Slovensko**
 - v rodinách
 - v detských domovoch
 - v profesionálnych rodinách
 - v pestúnskych a osvojiteľských rodinách
 - v náhradnej osobnej starostlivosti (príbuzní)

Kto sa môže na Slovensku zúčastniť odbornej prípravy na NRS?

- Občan SR
- Starší ako 18 rokov
- Občiansky bezúhonný
- Primeraný príjem a bytové podmienky
- Dobrá povest'
- Zdravotný stav, ktorý umožňuje starostlivosť o dieťa

Kto realizuje prípravu na NRS na Slovensku?

- Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny – určený (krajský....) prostredníctvom referátu poradensko-psychologických služieb na ÚPSVR
- Akreditovaný subjekt (SPDDD Úsmev ako dar, Návrat a Dr. Lietavská)

*Príprava má byť podľa zákona **skupinovou** alebo **individuálnou** formou, minimálne 26 hodín*

Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar v roku 2006 získala akreditáciu Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny na komplexnú prípravu k náhradnej rodinnej starostlivosti. Pri príprave náhradných rodín a ďalšej starostlivosti o ne využívame komplexný program **PRIDE**. Program PRIDE bol vytvorený v USA. SPDDD Úsmev ako dar je vlastníkom licencie od roku 2001.

O programe PRIDE

Základným pilierom programu PRIDE je presvedčenie, že **význam rodiny** pre deti je **neodškriepiteľný a nenahraditeľný**. Pritom nenahraditeľní pri poskytovaní kvalitných služieb deťom sa stávajú konkrétnymi zručnosťami dobre vybavení rodičia, náhradní rodičia, odborníci a iní.

Ciele programu PRIDE

- napĺňať potreby detí z dysfunkčných rodín
 - potreba bezpečia, stálosti, vývinové, kultúrne potreby
- podporovať rodiny
 - pôvodné, novovytvorené, vzdialené rodiny, náhradné rodiny
- posilňovať kvalitu starostlivosti o dieťa
 - prepracovaný systém prípravy a hodnotenia, nepretržitý odborný rast
- šíriť informácie o možnej pomoci deťom

Program PRIDE poskytuje:

- **prípravu**
 - ✓ príprava na rodičovstvo
 - ✓ nábor, príprava a výber náhradných rodičov (t.j. **všetkých, ktorí sa starajú o dieťa, ktoré nevyrastá so svojimi biol. rodičmi** – vychovávatelia, dobrovoľníci a iní špecialisti)
- **podporu**
 - ✓ sprevádzanie a napĺňanie ich potrieb
 - ✓ školenia a nepretržitý odborný rast

PRIDE vychádza z rozvoja „rodičovských kompetencií“. Tieto kompetencie sú vedomosti a zručnosti potrebné pre úspešné vykonávanie úloh súvisiacich s náhradnou starostlivosťou. Hovoríme o 5 kategóriách týchto rodičovských kompetencií:

- Chrániť deti a starať sa o ne
- Naplňovať vývinové potreby detí a rozpoznať vývinové oneskorenia
- Podporovať vzťahy medzi deťmi a ich rodinami
- Vytvárať pre deti bezpečné, plnohodnotné vzťahy na celý život
- Pracovať ako člen profesionálneho tímu

Pri rozvoji týchto rodičovských zručností a ich hodnotení zdôrazňujeme **postupnosť** učenia sa zručnostiam. Hovoríme o istých úrovniach zručností.

1. úroveň: *Uvedomovanie*

Napr.: „Rodič (odborník) si je vedomý potreby vzťahov a pripútaní u človeka.“

2. úroveň: *Vedomosti/Pochopenie*

Napr.: „Rodič (odborník) pozná štádiá smútenia, ktoré súvisia s odlúčením a stratou.“

„Chápe správanie dieťaťa ako reakciu spojenú so štádiom smútenia.“

3. úroveň: *Pochopenie, ako možno vedomosti a zručnosti použiť pri práci náhradného rodiča*

Napr.: „Rodič (odborník) vie, ako možno zistiť, ako dieťa prechádza štádiami smútenia.“

4. úroveň: *Nadobudnutie zručnosti*

Napr.: „Rodič (odborník) dokáže použiť aktívne počúvanie, aby pomohol dieťaťu vyjadriť svoje pocity v súvislosti s tým, že bolo odlúčené od svojej rodiny.“

V rámci prípravného výcviku PRIDE je našim cieľom posunúť ľudí nanajvýš do 2. úrovne potrebných rodičovských zručností. Na 3. Úroveň sa môžu dostať až po príchode dieťaťa do rodiny.

Ako teda prebieha prípravný výcvik PRIDE?

1. *individuálna konzultácia – informácie*

1. skupinové stretnutie – Oboznámenie sa s programom PRIDE

2. skupinové stretnutie – Tímová práca zameraná na stálosť

3. skupinové stretnutie – Pripútanie

2. *individuálna konzultácia doma – genogram, rodinné vzťahy*

4. skupinové stretnutie – Straty

5. skupinové stretnutie – Posilnenie rodinných vzťahov

6. skupinové stretnutie – Výchova

3. *individuálna konzultácia doma – tabuľka histórie strát*

7. skupinové stretnutie – Pokračujúce rodinné vzťahy

8. skupinové stretnutie – Urobme zmenu

4. *individuálna konzultácia doma – rozhovory s deťmi a inými členmi domácnosti*

9. stretnutie – Panelová diskusia

5. *individuálna konzultácia doma – Rozhodnutie*

*Napísanie **Záverečnej správy** – ukončenie hodnotiaceho a rozhodovacieho procesu*

Prípravný výcvik PRIDE predstavuje aj **hodnotiaci a rozhodovací proces**. Tento proces je obojstranný – sebahodnotenie záujemcov o NRS a súčasne hodnotenie záujemcov o NRS trénermi.

■ **Sebahodnotenie záujemcov o NRS**

- chcem a cítim sa zručný
- chcem ale necítim sa zručný
- nechcem

■ **Hodnotenie záujemcov o NRS trénermi**

- záujemcovia o NRS sú zruční a pripravení prijať dieťa
- záujemcovia o NRS sú zruční, ale nie sú zatiaľ pripravení prijať dieťa
- záujemcom o NRS aktuálne chýbajú dôležité zručnosti

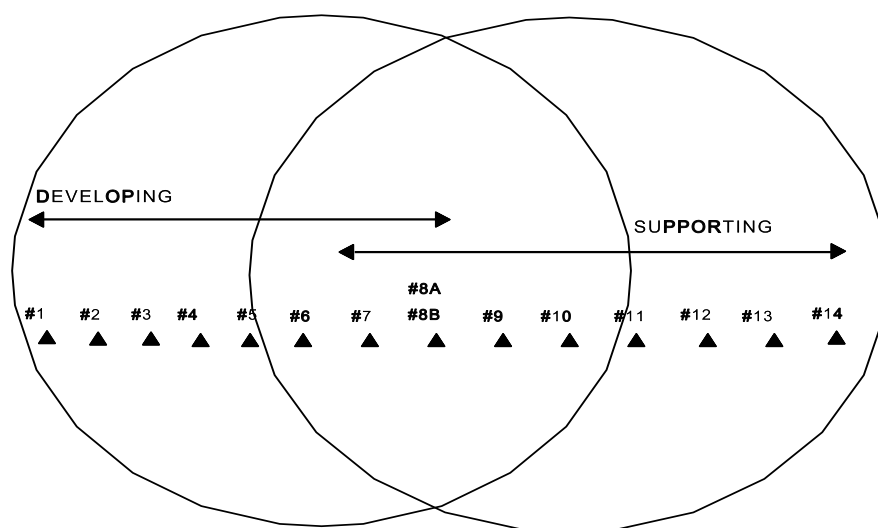
■ **Možné sú pritom 4 výsledky:**

- Obe strany sa zhodnú, že rodina (odborník atď.) **MÁ** schopnosť, ochotu a prostriedky pre prácu náhradných rodičov.
- Obe strany sa zhodnú, že rodina (odborník atď.) **NEMÁ** schopnosť, ochotu a/alebo prostriedky na prácu náhradných rodičov.
- **Rodina** (odborník atď.) sa rozhodne, že **NEMÁ** schopnosť, ochotu a/alebo prostriedky na prácu náhradných rodičov, hoci **my** si myslíme, že **MÁ**
- **Rodina** (odborník atď.) sa rozhodne, že **MÁ** schopnosť, ochotu a/alebo prostriedky na prácu náhradných rodičov, hoci **my** si myslíme, že **NIE**

A čo ďalej?

Rozhodnutím a záverečnou správou naša spolupráca nevyhnutne nekončí. Dôležitým krokom je plánovanie rozvoja rodiny a realizácia tohto plánu.

Sprevádzanie náhradnej rodiny po príchode dieťaťa je najdôležitejším nástrojom na rozvoj rodičovských zručností. Komplexný program PRIDE je 14-krokovým procesom starostlivosti o náhradnú rodinu.

14 krokov PRIDE

1. Určiť poslanie organizácie.
2. Určiť rolu, úlohy a kompetencie.
3. viesť zisťovanie miestnych potrieb.
4. Podporovať vzdelávanie spoločnosti a vyvíjať stratégie vyhľadávania.
5. Reagovať na žiadosti o informácie.

6. Poskytnúť informačný balík PRIDE, pripraviť prípravný tréning.
7. Prvá domáca konzultácia.
8. A Uskutočniť tréningový program.
B Pokračovať v spoločnom hodnotení rodiny, odborníka, dobrovoľníka...
9. Ukončenie spoločného hodnotenia a rozhodnutie.
10. Udelenie certifikátu.
11. Vytvorenie plánu rozvoja rodiny spoločne s rodinou.
12. Spolupracovať s rodičmi, pestúnskymi rodičmi, odborníkmi... ako členmi tímu, ukončiť oficiálny vzťah s osvojiteľskou rodinou.
13. Poskytnúť PRIDE pre rodičov, pestúnskych rodičov, odborníkov... (základný, pokročilý a špecializovaný tréning) a ďalšie druhy podpory.
14. Ukončiť oficiálny vzťah s rodinou, dobrovoľníkom, odborníkom...

Ako funguje tento proces u nás na Slovensku?

- Vytvorenie siete na pomoc dieťaťu (rodiny, náhradné rodiny, zariadenia, odborníci, dobrovoľníci...)
 - Kroky 1-10
 - Nábor
 - Prípravný tréning a iné vzdelávanie náhradných rodičov a odborníkov
 - Rozbehnutie spolupráce s biologickou rodinou
 - Spoločné hodnotenie – rozhodnutie
- Podpora týchto ľudí počas ich práce s dieťaťom
 - Kroky 11-14
 - Základný PRIDE – 10 modulov
 - Rozvoj rozšírených a špecializovaných kompetencií
 - Plán rozvoja rodiny (biologickej, náhradnej) a odborníka (...)
 - Ďalšie formy podpory a vzdelávania

Špecifickou formou starostlivosti o deti je v Slovenskej republike **PROFESIONÁLNA RODINA**. Zároveň je postavenie profesionálnej rodiny špecifické v systéme náhradnej starostlivosti vôbec. Je to vlastne forma ústavnej starostlivosti na druhej strane z hľadiska programu PRIDE spĺňa všetky atribúty náhradnej rodiny. Preto aj pri profesionálnej rodine zohľadňujeme určité špecifiká prípravy a sprevádzania.

Aké sú to špecifiká vyplývajúce z **profesionálneho rodičovstva ako zamestnania?**

- **Práca** sa stáva súčasťou **rodiny**.
- **Rodina** sa stáva súčasťou **práce**.
- Starostlivosť o dieťa v profesionálnej rodine je vždy starostlivosťou **rodiny** (nie len toho rodiča, ktorý je zamestnaný ako profesionálny rodič).
- Preto nemá zmysel hovoriť o profesionálnom rodičovi, ale vždy len o **profesionálnej rodine**.

Výzvy, s ktorými sa stretáva profesionálna rodina:

- Príchod dieťaťa
- Odchod dieťaťa
- Spolupráca so zamestnávateľom (detský domov)
- Dôraz na spoluprácu s biologickou rodinou dieťaťa

Profesionálne rodičovstvo výrazne ovplyvňuje všetky rodinné systémy:

- Vzťah medzi manželmi (stávajú sa spolupracovníkmi)
- Vzťah rodičov s vlastnými deťmi
- Vzťah medzi súrodencami (vlastnými a nevlastnými)
- Vzťahy so širšou rodinou

Z našich skúseností z práce z profesionálnymi rodinami vyplývajú **potreby** týchto rodín v oblasti:

- **kvalitnej prípravy** - ktorá ich pripraví na rôzne špecifické situácie
- **systematického vzdelávania a sprevádzania** počas celého trvania ich práce ako profesionálnych rodičov
- **praktickej pomoci** – občasný dozor pri deťoch, pomoc v domácnosti
- **možností krízovej pomoci alebo rady** – mať niekoho, na koho sa môžu okamžite obrátiť v prípade potreby

Základom efektívnej podpory profesionálnej rodiny je tímová spolupráca.

Predpoklady spolupráce

- **Informovanosť odborníkov pracujúcich s profesionálnou rodinou** o špecifikách profesionálneho rodičovstva a o možnej pomoci
- **Úcta k profesionálnej rodine** ako systému
- **Ochota profesionálnych rodičov** neustále sa vzdelávať a spolupracovať s odborníkmi